

"Hij leerde zijn volk lezen." Postzegel uitgebracht ter ere van de viering van Consciences honderdste geboortedag op 11 augustus 1912. [Letterenhuis, archief Hendrik Conscience, C34]

Who's afraid of Conscience?

Naar een andere kijk op het oeuvre waarmee een volk leerde lezen

KEVIN ABSILLIS M.M.V. MARLOU DE BONT

In 1966 bewerkte Hugo Claus Hendrik Conscience's roman *Het goudland* (1862) voor het toneel. Voor de gelegenheid liet de toen zevenendertigjarige auteur zich niet alleen fotograferen in innige omhelzing met de bronzen versie van de vader van de Vlaamse letteren. In allerhande interviews wilde hij zich ook eens grondig verstaan met Conscience en diens oeuvre, waarmee, naar het gevleugelde woord, het Vlaamse volk had leren lezen. Het minste wat je kan zeggen is dat die verbale confrontaties op allesbehalve innigheid uitdraaiden. Zo gaf Claus op de radio te kennen: *"in godsnaam, ik moet er niet aan denken dat ik Conscience moet herlezen, want hij is wel de afgrijselijke schrijver waarvoor ik hem altijd gehouden heb (...). Het is, ja, een lachwekkend iemand, er is geen woord voor, het is iemand met een zeer bedenkelijk intellect, met allerlei rare racistische en kleinzielige kenmerken."*¹

In een ander interview wist Claus dat Conscience's bedenkelijke opvattingen – *"het zoeken naar veiligheid in nationalisme, rechts-conservatisme, discriminatie"* – nog altijd aanwezig waren *"[i]n het huidige Vlaanderen"*.² In weer een ander gesprek, ten slotte, klonk het zo mogelijk nog cassanter: *"Conscience is (...) [v]ol vooroordelen. Alle vreemdelingen en lieden met een andere huidskleur zijn viezerikken, misdadig rapalje, Untermenschen zonder ziel. Met tegenover hen de nobele, blonde, arische Vlamingen (...). Dat voortdurend moraliserende, vermanende, onderwijzerige toontje van Conscience is niet alleen Conscience. Het is typisch Vlaams."*³

1. 'Hugo Claus – eigen bibliotheek', Derde Programma uitzending, d.d. 27 oktober 1968. <http://theater.ua.ac.be/clus/page.py?p=1968_clus_eigenbibliotheek>, laatst geraadpleegd op 28 november 2012.
2. R. Royaards, *Het goudland*. Gesprek met Hugo Claus, in: *De nieuwe linie*, 31 december 1966. <http://theater.ua.ac.be/clus/html/1966-12-31_clus_denieuwelinie.html>, laatst geraadpleegd op 28 november 2012.
3. B. Dull, Interview Hugo Claus, in: *Het Parool*, 24 december 1966. <http://theater.ua.ac.be/clus/page.py?p=1966-12-24_clus_hetparool>, laatst geraadpleegd op 28 november 2012.

Kon de manier waarop Claus destijds met 'Vadertje' Conscience afrekenende nog provocatief heten,⁴ dan is zijn afkeer nadien tamelijk onversneden deel gaan uitmaken van officiële Vlaamse cultuurgeschiedenissen. Zo zou Lode Wils, de toonaangevende historiograaf van de Vlaamse beweging, Conscience in 1992 aan de oorsprong situeren van de *"de vreemdelingenfobie"* die het Vlaams Blok in die periode de wind in de zeilen gaf.⁵ Conscience had rond 1850 namelijk geklaagd dat het Antwerpse gemeentebestuur Gentenaars en Brusselaars op administratieve posten plaatste, wat de schrijver toen had ervaren als het inplanten van vreemdelingen in zijn stad. De historicus liet er ook weinig twijfel over bestaan dat het eigenlijke oeuvre van Conscience xenofobe trekken vertoont. *"Alles van de vreemdelingen was verwerpelijk"*, vat hij de nationalistische teneur van diens literaire werk in een andere publicatie samen.⁶ Wils lijkt met zijn voorstelling van Conscience haast te suggereren dat de opkomst van het Vlaams Blok in de sterren geschreven had gestaan. Zo *"ligt"* het volgens hem *"voor de hand"* dat de Vlaamse beweging vanwege haar diepgewortelde, tot Conscience terug reikende angst voor *"zoveel bedreigingen door de moderniteit"* wel moest uitlopen op *"verkrampingsverschijnselen"* zoals de partij die in 2004 voor racisme werd veroordeeld en zich sindsdien als Vlaams Belang aan de kiezer presenteert.⁷

HET KLAUWEN VAN DE MODERNITEIT

De wijze waarop Lode Wils Conscience terloops in verband brengt met de vreemdelingenhaat van het Vlaams Blok en, bij uitbreiding, met de algehele afkeer van de moderniteit die hij tekenend acht voor de Vlaamse beweging, is niet uniek. Wie wil staven dat die beweging een ernstig probleem had met de grote stad, de techniek, vreemdelingen en verlichte denkbeelden, richt zijn pijlen doorgaans eerder vroeg dan laat op de man die zijn volk leerde lezen. Hiermee lijken meteen de belangrijke parameters aangegeven van wat in dit soort contexten wordt begrepen onder het nonchalant als vangnet gehanteerde begrip 'moderniteit'. Zo schrijft bijvoorbeeld Piet Couttenier dat *"de Vlaamse cultuurbeweging vanaf 1840*

4. Over Claus en Conscience, zie voorts: K. Absillis m.m.v. W. Lemmens, Het Verdriet is gans het volk. Over Hugo Claus en de Vlaamse beweging, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 72, 2013, nr. 4, pp. 351-373.
5. L. Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven-Apeldoorn, 1992, p. 301.
6. L. Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, Leuven, 2001, p. 24. Wils steunt hiervoor op de al wat oudere studie van Sieglinde Tömmel, waarin de Nederlandstalig-Belgische literatuur uit de periode 1830-1840 en Conscience in het bijzonder een *"offen diskriminerender Absicht"* wordt toegeschreven, zie S. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur. Eine soziologische Analyse des Verhältnisses von Literatur und Gesellschaft in Belgien zwischen 1830 und 1840*, Berlin, 1976 (*Soziologische Schriften*, dl. 16, p. 191).
7. L. Wils, *Van Clovis tot Happart [...]*, p. 301.

(...) over het algemeen eerder gekenmerkt [was] door een conservatief verzet tegen de moderniteit".⁸ Zonder veel aarzeling identificeert ook deze literatuurhistoricus de man die aan de basis ligt van dit verzet als Hendrik Conscience. Diens historische romans zouden de lezer een roemrijk verleden en voorvaderlijke tradities opdringen als de enige remedie voor de kwalen van de 'tijd van tegenwoordig'. Conscience's "*idyllische dorpsverhalen*" brengt Couttenier eveneens in verband met verzet tegen de nieuwe tijd. Volgens hem idealiseren ze "*de plattelandsbevolking en het type van de Vlaamse landman die, onbewust van het leven in de stad en onaangetast door de moderniteit, de code in essentie conserveert*".⁹ Paul Pelckmans heeft er weliswaar op gewezen dat het fenomeen Conscience alleen al op grond van zijn imposante en op weinig vanzelfsprekende wijze tot stand gebrachte levenswerk – "*één van de meest prometheïsche ondernemingen van de hele negentiende eeuw*" – een product is van de 'moderniteit', maar hij vervolgde meteen: "[m]en zou daar wel – met enige overdrijving – aan kunnen toevoegen dat zijn hele moderniteit zich nagenoeg tot die ongehoorde coup de tête beperkte."¹⁰ Over Conscience's romans zelf oordeelde Pelckmans namelijk dat ze, enkele uitzonderingen daargelaten, "*liever weg[dromen] naar een kleurig verleden of naar een nog ongerept landleven*".¹¹ Een vergelijkbare stelling verdedigt tot slot Sieglinde Tömmel in haar literatuursociologische studie naar de verhouding tussen Nederlandstalige en Franstalige literatuur in het prille België – zij karakteriseert Conscience's waardestelsel als "*eindeutig vergangenheitsbezogen*" en stelt in de vroege Vlaamse letterkunde in het algemeen een gebrek aan utopisch, toekomstgericht perspectief vast.¹²

Deze beeldvorming maakt Conscience's oeuvre bij uitstek geschikt als be-wijsmateriaal voor de heersende consensus dat de negentiende-eeuwse Vlaamse beweging volledig was afgestemd op de cultuurnationalistische opvattingen die toen furore maakten en het concept volksaard onlosmakelijk verbonden met het bestaan van voorvaderlijke, door moderne kwalen onaangetaste zeden en een unieke, zich in een al evenzeer ongerepte volkstaal openbarende ziel. Zo definieert Marnix Beyen haar als "*een hoofdzakelijk kleinburgerlijke beweging die de verdediging van de volkstaal*

8. P. Couttenier, *Nationale beelden in de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw*, in: K. Deprez & L. Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000*, Antwerpen-Baarn, 1999, pp. 60-69 (62).
9. P. Couttenier, *Nationale beelden in de Vlaamse literatuur [...]*, p. 66, vgl. W. van den Berg & P. Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*, Amsterdam, 2009, p. 448.
10. P. Pelckmans, '*De weerwolf kan lezen!*' Over Conscience's *Geschiedenis van Graef Hugo van Craenhove*, in: P. Delsaerd & M. de Schepper (red.), *Letters in de boeken. Liber amicorum Ludo Simons*, Kapellen, 2004, pp. 339-346 (346).
11. P. Pelckmans, '*De weerwolf kan lezen!*' [...], p. 346.
12. S. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur [...]*, pp. 197-198.

beschouwde als een element uit een bredere strijd tegen de moderne, seculariserende tendenzen die vooral uit Frankrijk kwamen".¹³ In dezelfde trant schrijft Marc Reynebeau in *Het klauwen van de leeuw*: "[d]e Vlaamse beweging is een onversneden voorbeeld van een romantisch-nationalistische beweging die van de taal haar belangrijkste criterium maakte."¹⁴ De historicus en journalist wil de lezer zo overtuigen van het door en door antimoderne karakter van de negentiende-eeuwse Vlaamse beweging. In de inleiding van zijn boek definieert hij elk 'romantisch nationalisme' namelijk als "antimodernistisch en dus antiliberaal doordat het zich afkeert van de vooruitgang, het materialisme, het individualisme en de gelijkschakeling in de nieuwe postrevolutie, maar ook postagrarische tijd".¹⁵ Dit romantisch nationalisme vertoont zelfs "een reactionaire trek" omdat het "een heimwee naar oude, in de industrialiserende samenleving dysfunctioneel geworden samenlevingsverbanden verraadt".¹⁶ Origineel is deze analyse uiteraard niet. Reynebeaus werk echoot in vereenvoudigde vorm een respectabele internationale traditie in het nationalismeonderzoek. Zelf verwijst hij onder meer naar Hobsbawm en Gellner, maar vóór hen had ook onder meer Hans Kohn al uitvoerig betoogd dat de meeste verschijningsvormen van cultureel nationalisme wezenlijk 'reactionair' zijn en moderniseringsprocessen willen afblokken of zelfs ongedaan maken.¹⁷

Het komt hoe dan ook niet als een verrassing dat Reynebeau vervolgens het werk en de persoon van Conscience opvoert om duidelijk te maken dat "traditionisme en een of andere vorm van Vlaamsgezindheid" altijd al voor elkaar waren "voorbested".¹⁸ Reynebeau neemt met het breed uitmeten van Consciences conservatisme trouwens geen genoegen. Hij doorprikt de oprechtheid van dat in zijn ogen sowieso al benepen engagement door het te beschrijven als 'zelfbedieningsnationalisme' en het te interpreteren als het roesmiddel van een gefrustreerde, voortdurend naar bevestiging hengelende auteur.¹⁹ Consciences keuze voor het Nederlands en zijn vijandigheid jegens "alles wat met Frankrijk te maken had" is volgens Reynebeau "haast oedipaal te verklaren door de moeilijke en door hem als vernederend ervaren relatie met zijn Franse vader".²⁰ Dat Conscience "geborgenheid"

13. M. Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijn Uilenspiegel*, Antwerpen-Baarn, 1998, p. 39.
14. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, 1995, p. 121.
15. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 33.
16. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 33.
17. J. Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism. The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, London, 1987, p. 30.
18. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 116.
19. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 140.
20. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 140.

zocht “in de mythe van de ongereptheid en zuiverheid van volk en land” heet dan de compensatie te zijn voor deze liefdeloze relatie. De getraumatiseerde auteur wou immers alleen maar “behagen, geliefd en erkend worden”, liet zich daarom “gewillig censureren” en “schuwde (...) elk politiek of sociaal standpunt” omdat “héél zijn volk (...) zijn boeken [moest] blijven lezen en kopen, niet een fractie daarvan”. Afrondend verklaart Reynebeau zijn Freudiaans aandoende inzichten meteen geldig voor alle flaminganten: “[i]n vele opzichten is het psycho-sociale portret van de Vlaamse beweging hiermee uitgetekend.”²¹

Het klauwen van de leeuw werd in de pers over de hele lijn ingehaald als een triomf van iconoclasmie. “Geen spaander” liet deze studie van de Vlaamse gedachte heel, jubelde Dieter Lesage.²² “Ontluisterend” vond Mark Schaevers in *Humo*.²³ En in *De Morgen* noemde Filip Rogiers Reynebeaus “verdict” ronduit “genadeloos”.²⁴ Ook een bedachtzame historicus als Jo Tollebeek trad de conclusies van *Het klauwen van de leeuw* met opvallend veel retoriek bij: “[v]an de door de Vlaams-nationalisten zelf geschapen mythen van een idealistische strijd resten aan het slot van het boek slechts de treurige ruïnes van argwaan en verbittering, kwade trouw en zelfbedrog, kleinmoedigheid en mediocriteit.”²⁵ Het hier boven aangehaalde portret van Hendrik Conscience bleek het succesnummer van Reynebeaus publicatie.²⁶ “De grootsheid van ‘culture brokers’ zoals Hendrik Conscience wordt op memorabele wijze van een nuchter tegenportret voorzien”, noteerde de taalsocioloog Jan Blommaert in zijn recensie van *Het klauwen van de leeuw*, waarna hij Reynebeaus “iconoclastische vignette” nog eens uitgebreid parafraseerde.²⁷

Natuurlijk durfde een enkeling hier en daar nog wel eens iets kritisch op te werpen, maar deze stemmen drongen amper door tot de bredere publieke ruimte en konden niet zelden van ‘Vlaams-nationalistische’ bedoelingen worden verdacht, wat hen, nog los van de soms inderdaad bediscussieerbare kwaliteit van hun replek, zo al het gros van hun geloofwaardigheid kostte.²⁸ Zo plaatste Luc Boeva in

21. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw* [...], p. 140.
22. D. Lesage, De nationaliteit van het verleden. Over De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië, in: *Andere sinema*, nr. 126, 1996, pp. 13-18 (14).
23. M. Schaevers, *Humo* Boekentip, in: *Humo*, 3 oktober 1995, p. 37.
24. F. Rogiers, *Het klauwen van de leeuw*, in: *De Morgen*, 5 oktober 1995.
25. J. Tollebeek, Het treurige verhaal van een nationale conventie, in: *Ons erfdeel*, jg. 39, 1996, nr. 1, pp. 141-142 (140).
26. Het was overigens Marc Holthof die in enkele minder in het oog springende publicaties de weg had vrijgemaakt voor Reynebeaus Conscienceportret. Zie M. Holthof, We hebben het geweten, of: Conscience sans conscience, in: *Restant*, jg. 6, 1983, nr. 1, pp. 41-101; M. Holthof, Het fantasma is gans het volk. Over de man die een natie uitvond door ze te leren lezen, in: *Andere sinema*, nr. 122, 1994, pp. 18-25.
27. J. Blommaert, [Betreft: Reynebeau Marc. *Het klauwen van de leeuw*: de Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw], in: *Samenleving en Politiek*, jg. 3, 1996, nr. 1, pp. 45-47 (45).
28. Bv. E. Defoort, *Het klauwen van de historicus*, Antwerpen, 1996.

dit tijdschrift enkele kanttekeningen bij Reynebeaus boek en in het bijzonder bij het 'psycho-sociale portret' van Conscience, maar daarbij nam hij ontactisch het woord 'karaktermoord' in de mond.²⁹ Hij had net zo goed meteen 'kaakslag' kunnen zeggen. In een repliek gaf Reynebeau in ieder geval aan dat zijn schets van Conscience weinig behoefte had aan verdere nuancering.³⁰ Dat standpunt heeft hij later niet bijgesteld. Ook niet toen hij in 2005 het peterschap aanvaardde om Conscience te promoten als kandidaat Grootste Belg in de gelijknamige door de VRT georganiseerde *pop poll*. In de documentaire die het publiek warm hoorde te maken voor Conscience's kandidatuur, wist Reynebeau vele wetenswaardigheden te vertellen, maar de ironie waarin een en ander was gedrenkt kan het publiek moeilijk zijn ontgaan. De 'peter' bleek van Conscience vooral te hebben onthouden dat hij zich als een op geld beluste lakei van het establishment had gedragen ("*Artistieke integriteit is niet de eerste zorg van Conscience*"), overdreven mercantiel was ("*Als zijn boeken maar verkopen*"), een belabberd oeuvre had nagelaten ("*Echt sterk geschreven is dit niet*") en ook nog eens een onuitstaanbaar brave sufferd was geweest ("*Planten, dat is de enige passie in het leven van Hendrik Conscience. Hij maakt graag lange natuurwandelingen op zoek naar plantjes die hij nog niet heeft en die hij kweekt in zijn botanische tuin, spannend hé.*").³¹ Hoeft het te verbazen dat dit pleidooi weinig enthousiasme losmaakte? Conscience zou op de tiende en laatste plaats eindigen. Na deze afgang bestond zijn peter het om het volgende te schrijven: "*Hendrik Conscience behoorde tot de tien kandidaten voor de titel van Grootste Belg, maar week in de stemmingen van de voorbije weken geen moment van de laatste plaats. De historische betekenis van wat eens Vlaanderens beroemdste schrijver was, is helemaal ondergesneeuwd onder vooroordelen en onwetendheid.*"³² Waar zouden die vooroordelen toch vandaan zijn gekomen? Nog in 2012 verklaarde Reynebeau op Radio 1 dat het oeuvre van Conscience "*totaal onleesbaar*" was.³³ "*Niks*" van diens naar omvang gemeten nochtans imposante oeuvre had volgens hem "*de tands des tijds doorstaan*", daarvoor stond het om te beginnen al te stijf van de "*gezwollen pathetiek*". "*Conscience heeft minstens 100 boeken geschreven*", rekende Reynebeau tot slot nog even voor, om te besluiten: "[w]ie dat nu zou herlezen, die is denk ik goed

29. L. Boeva, Als een Daniël in de Leeuwekuil. Enkele conceptuele opmerkingen betreffende nationalisme, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 3, pp. 205-213 (209).

30. M. Reynebeau, Het brullen van de leeuw. Een antwoord aan Luc Boeva, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 56, 1997, nr. 1, pp. 45-53 (51).

31. Deze uitspraken zijn letterlijk overgenomen uit *De Grootste Belg: Hendrik Conscience*, Canvas, uitgezonden op 21 november 2005.

32. M. Reynebeau, Het grootste netwerk, in: *De Standaard*, 3 december 2005.

33. Interview in het nieuwsprogramma *De ochtend*, 4 oktober 2012.

<<http://www.radio1.be/programmas/de-ochtend/200-jaar-hendrik-conscience>>, laatst geraadpleegd op 1 juli 2014.

voor *het gesticht*.³⁴ In de radiostudio oogstte de opiniemaker met zijn statement instemmend gelach.³⁵

CONSCIENCES KWADE FAAM

Uiteraard valt het niet te weerleggen dat er enige waarheid schuilt in de zo-even samengevatte voorstelling van Conscience – dit zal ook blijken in het vervolg van dit artikel. Dat de op zijn zachtst gezegd weinig genuanceerde karikatuur die Reynebeau in *Het klauwen van de leeuw* presenteert echter zo eensgezind wordt toegejuicht, lijkt te wijzen op een dieperliggend complex. De drang om zo nadrukkelijk karakterfouten en pathologieën te betrekken bij de bestudering van Conscience zegt vermoedelijk minder over diens schrijverschap dan over een specifieke distinctiezucht die academici en intellectuelen de voorbije decennia heeft beheerst. Sommigen slaagden er daarbij in de diagnose van Reynebeau nog te overtreffen. Zo wist Marc Holthof dat Conscience allerlei “*neurotische kenmerken*” vertoonde, die volgens hem diens racistische “*fantasmen*” konden verklaren. Op basis van deze karaktertrekken meende hij de schrijver te kunnen onderbrengen in het gezelschap van de Oostenrijkse psychopaat Adolf Hitler.³⁶

Bij het begin van de eenentwintigste eeuw was de reputatie van Conscience zo bedorven, dat het tijdschrift *Ons erfdeel* Tom Verschaffel uitnodigde om diens ‘kwade faam’ eens grondig tegen het licht te houden. Hoewel dit een genuanceerde bijdrage over Consciences *nachleben* opleverde, verliet Verschaffel nergens zijn ‘metapositie’ en kon, wilde of durfde hij de heersende consensus niet wezenlijk ter discussie te stellen. Wel documenteerde hij zorgvuldig hoe men voortdurend heeft gewezen op Consciences als te (klein)burgerlijk en te conformistisch ervaren gedrag. De auteur heet keer op keer te braaf, te weinig revolutionair en te compromisbereid, wat hem geen goede punten oplevert voor diplomatie en steevast slechte voor standvastigheid en durf.³⁷ Zeker het feit dat hij bereid was om zijn in 1837 gepubliceerde romandebut *In 't Wonderjaer* (1566) in overleg met een

34. Interview in het nieuwsprogramma *De ochtend*, 4 oktober 2012.

35. De publieke impact van *Het klauwen van de leeuw* kan wellicht nauwelijks worden overschat. Toen luttele maanden na de verschijning van het boek het nieuwe Vlaamse parlamentsgebouw werd ingehuldigd, was het al een onvermijdelijk *item*. In een speciale aflevering van het actualiteitenmagazine *De Zevende Dag*, opgenomen in het Vlaamse Parlement, mocht Reynebeau de voornaamste inzichten van zijn boek nog eens samenvatten. Heldere en gefundeerde academische kritiek kwam er pas vele jaren na het boek, bijvoorbeeld van Geert Van den Bossche, die aantoonde hoe het modernistisch-constructivistische paradigma ook in Vlaanderen bijzonder snel een “*hegemonisch denkpatroon over natie*” vestigde. Zie: G. Van den Bossche, *De natie in de staat en de staat van de natie. Naar een positieve herwaardering van politieke gemeenschap*, Gent, 2002, p. 18.

36. M. Holthof, We hebben het geweten [...], p. 90.

37. T. Verschaffel, De kwade faam van Hendrik Conscience, in: *Ons erfdeel*, jg. 44, 2001, pp. 552-568 (557, 561).

Mechelse kanunnik te bewerken tot het voor katholieken minder aanstootgevende *Het Wonderjaer* (1843) is Conscience zwaar aangerekend. Reynebeau kwam zoveel braafheid en vermeend opportunisme natuurlijk goed van pas in zijn 'iconoclastische vignette',³⁸ maar hij was niet de enige en al zeker niet de eerste.³⁹ Pieter Frans van Kerckhoven, Conscience's liberale tegenvoeter, had "*de tweede uitgaef van het Wonderjaer*" meteen een travestie gevonden en in een brief aan Ferdinand Snellaert betiteld als "*eene omgekeerde frak*".⁴⁰ Toen Conscience in 1847 aan het koninklijk hof werd aangesteld als leraar Nederlands van de zonen van Leopold I, was zijn reputatie in het Antwerps-liberale kringetje helemaal om zeep. Theodoor van Ryswyck haalde zijn gewezen vriend en bewonderaar in een satirisch gedicht over de hekel als "*een tuimelaer*" die zijn pen en overtuiging had "*verkocht*" voor wat "*afgebedelde eer*".⁴¹

Literatuur- en cultuurhistorici hebben het Conscience voorts kwalijk genomen dat hij blind bleef voor de sociale ellende van de negentiende eeuw. Mede door zijn eeuwige compromisbereidheid en allergie voor daadwerkelijk verzet zou hij de schrijvende materiële nood van 'Arm Vlaanderen' alleen maar paternalistisch hebben weten te benaderen.⁴² Af en toe werd deze kritiek in marxistisch jargon weergegeven, bijvoorbeeld in het door Tom Verschaffel niet vermelde proefschrift van Bert Vanheste (gepubliceerd onder diens pseudoniem Bert Brouwers). Daarin luidt het dat "*de ideologie van het proletariaat, m.a.w. de gelijkheid van alle mensen, het historisch materialisme, de socialistische economie, de klassenstrijd, enz.*" Conscience "*volslagen wezensvreemd*" was.⁴³ Ook deze kritiek had de auteur overigens al tijdens zijn leven te verduren gehad. In 1881 wilde *De toekomst* Conscience nog wel bedanken voor het bevorderen van de algehele "*leeszucht*" maar het socialistische weekblad had er onmiddellijk de beschuldiging op laten volgen dat de toen bijna zeventigjarige auteur zijn volk wél de "*degelijke spijs*" had onthouden die de ware "*geesteshonger*" had kunnen terugdringen.⁴⁴ Twee jaar na zijn dood heette de au-

38. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, pp. 133-134; M. Reynebeau, *Apollo's klacht. Over cultuur in Vlaanderen en elders*, Leuven, 1988, pp. 87-88.

39. Zie M. Holthof, *We hebben het geweten [...]*, p. 73 e.v.; M. Holthof, *De digitale badplaats. Over media & cultuur*, Leuven, 1995, pp. 125-126; L. Wils, *Van Clovis tot Happart [...]*, p. 165; V. Dujardin e.a., *Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1*, Tielt, 2005, p. 421. Al in 1909 had Paul Fredericq "*het verraad van Conscience*" in zijn *Schets eener geschiedenis der Vlaamse beweging* laten uitgroeien tot een topos in de historiografie van de Vlaamse Beweging (39 e.v.).

40. W. van den Berg & P. Couttenier, *Alles is taal geworden [...]*, p. 410.

41. A. Ceulemans, '*Wanneer Kunst de knoop onzer neyging uytmaekt*'. Theodoor van Ryswyck en Hendrik Conscience, in: K. Absillis, K. Humbeeck & J. Weijermars (red.), *De grote onleesbare. Hendrik Conscience*, Gent, 2015 [te verschijnen].

42. T. Verschaffel, *De kwade faam van Hendrik Conscience [...]*, p. 557.

43. B. Brouwers [= B. Vanheste], *Literatuur en revolutie. Deel II: De Vlaamse literatuur en de revolutie van 1848*, Meppel-Boom, 1971, p. 110.

44. In M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire span-*

teur van *De leeuw van Vlaenderen* in de socialistische *Vooruit* "een kruiper".⁴⁵ Toch verhinderde dat toen nog niet dat socialistische kopstukken als Eduard Anseele en Paul Verbauwen het werk van deze kruiper bewonderden, imiteerden en in hun politieke strijd benutten.⁴⁶ Intussen heeft deze bewondering plaatsgemaakt voor een vanzelfsprekende gereserveerdheid.⁴⁷ Terecht concludeert Verschaffel dat de kritiek op Conscience postuum geleidelijk aan "oorverdovend" werd: "[n]iet de kwaliteit van zijn werk, maar het gebrek aan kwaliteit wordt als vanzelfsprekend aangenomen."⁴⁸ In het begin van de jaren tachtig waren zelfs onderzoekers die Conscience goed gezind waren, zoals August Keersmaekers, al tot de conclusie gekomen dat diens hele oeuvre "terecht" niet meer werd gelezen.⁴⁹

A REFORMER IN CONSERVATIVE DRESS

De vraag of de vader van de Vlaamse literatuur al dan niet terecht ongelezen blijft, is intussen helemaal los komen te staan van diens oeuvre zelf. Sterker: het heeft er alle schijn van dat het huidige discours van historiografen en opiniemakers ons het zicht op Consciences werk beneemt en een genuanceerde lectuur ervan saboteert. In het vervolg van dit stuk willen we uiteenzetten dat de man die zijn volk leerde lezen niet de reactionair was die de Vlaming wilde opsluiten in het ancien régime en die 'natuurlijke' samenlevingsverbanden uitsluitend door middel van idyllische dorpjes kon verbeelden. Evenmin kan hij doorgaan voor de vader van het Vlaamse racisme die bloeddorstig terugverlangde naar een onbezoedeld, cultureel homogeen en bij voorkeur middeleeuws verleden waarin vreemd gespuis nog doodleuk met goedendags kon worden weggeknuppeld.

Neem nu *De leeuw van Vlaenderen*: Consciences vermaledijde doorbraakroman, die in 2012 door Tom Lanoye nog een "hallucinant lachwekkend kutboek"⁵⁰ werd genoemd en Geert van Istendael wist samen te vatten met de woorden "Brij. Gezwel. Ondraaglijk bombast".⁵¹ Wie vandaag nog maar een beetje tegendraads wil

ningen in het Belgische socialisme voor WOI, Tiel-Gent, 2005, p. 99.

45. M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland* [...], p. 99.

46. M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland* [...].

47. Toen de toenmalige Belgische minister van Arbeid Frank Vandenbroucke in 2003 een ereplaats in de Vlaamse beweging werd voorgespiegeld, lachte de socialistische politicus dat weg met "[d]at is niet mijn ambitie". Zie G. Buelens, 'That is not my ambition'. A Forgotten Chapter in the History of the Flemish Movement and Postwar Leftist Cultural Circles, in: *Dutch Crossing*, jg. 27, 2003, nr. 2, pp. 209-222.

48. T. Verschaffel, De kwade faam van Conscience [...], p. 555.

49. T. Verschaffel, De kwade faam van Conscience [...], p. 560.

50. T. Lanoye, Het bollekesplein – Waarom De Wever geen Herman de Coninckplein wil, in: *De Morgen*, 4 december 2012.

51. G. Van Istendael, Conscience. Of: waarom wil dat verdomde volk niet lezen, in: *De Morgen*, 4 december 2012. De volledige versie van Van Istendaels lezing werd op de website van dezelfde krant geplaatst: <<http://www.demorgen.be/dm/nl/2461/Opinie/article/detail/1543393/2012/12/04/>

lezen, kan in *De leeuw van Vlaenderen* vrij moeiteloos een intelligente politieke allegorie ontdekken, waarin de schrijver voor het 'Vlaamse volk' een *moderne* identiteit probeert op te eisen. Een belangrijke voorwaarde hierbij is wel dat de lezer zich niet door de rol van het titelpersonage op het verkeerde been laat zetten. Ongetwijfeld vervult Robrecht van Béthune, de zoon van Gwyde van Dampierre en bij vriend en vijand bekend als 'de Leeuw van Vlaenderen', een glansrol in dit epos. Gehuld in een gouden harnas is hij het immers die op 11 juli 1302 op de Groeningekouter de kansen in het voordeel van de Klauwaerts doet keren. Toch mag dit niet doen vergeten dat deze als door God gezonden verlosser de rest van de roman veroordeeld is tot immobiliteit. Net als de entourage van zijn vader, de graaf van Vlaenderen, wordt hij door de koning van Frankrijk gevangen gehouden. De échte helden in deze roman zijn Pieter Deconinck en Jan Breydel. Deze Brugse dekens organiseren per slot van rekening het verzet tegen de Franse leenheer en zijn ervoor verantwoordelijk dat er überhaupt slag geleverd wordt. Hun moed en vernuft worden dan ook veel uitvoeriger bezongen – ter illustratie: Breydel en Deconinck worden op respectievelijk 150 en 129 bladzijden van de roman genoemd, Robrecht van Bethune slechts op 91 bladzijden – en hun personages worden door de schrijver opmerkelijk fijner getekend.⁵²

Consciences bewondering voor Breydel en Deconinck is betekenisvol: bewust kiest hij zijn helden uit de opkomende stedelijke elite die zich aan het ontworstelen is aan het feodale stramien – Deconinck wordt aan de lezer zelfs geïntroduceerd als *“een der grootste hervormers van de staetkundige betrekkingen tusschen de Edelen en de Gemeenten”*.⁵³ In dit verband kan worden opgemerkt dat Consciences voorstelling van de historische 'feiten' haaks staat op de visie van de historicus en bibliofiel Auguste Voisin (1800-1843), die nochtans bij het schrijven van *De leeuw van Vlaenderen* een van Consciences voornaamste bronnen was geweest en hiervoor door de auteur uitdrukkelijk in het voorwoord wordt bedankt. Terwijl Voisin aannemelijk had willen maken dat Breydel en Deconinck van adellijke geboorte waren, maakt Conscience er zonder verpinken burgerlijke rolmodellen van.⁵⁴

Het feodale bestel zelf wordt in *De leeuw van Vlaenderen* op niet mis te verstane wijze bekritiseerd door de zogenaamde alwetende verteller. Die verklaart

Conscience-Of-waarom-wil-dat-verdomde-volk-niet-lezen.dhtml>, laatst geraadpleegd op 1 juli 2014.

52. D. De Geest, & P. Verstraeten, Hendrik Conscience op zoek naar de moderne roman. Personages in *De Leeuw van Vlaenderen*, in: *Verslagen & mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 123, 2013, afl. 2-3, pp. 173-191 (189).
53. H. Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen, of De slag der Gulden Sporen (1302), teksteditie bezorgd en toegelicht door Edward Vanhoutte*, Brussel – Antwerpen, 2012 (*Letterenhuispublicaties*, dl.14, p. 91).
54. G. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie: der Mythos der Schlacht von Kortrijk und die Erfindung Flanderns im 19. Jahrhundert*, Berlin, 2002, p. 85 (noot 91).

Affiche uit 1938 getekend door Alfred Ost ter gelegenheid van de honderdste verjaring van het verschijnen van Hendrik Conscience's *De leeuw van Vlaenderen*. [ADVN, VAFC 128]

de oorzaken van het emancipatieproces dat hij in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen meent te ontwaren namelijk als volgt:

“[v]oor eenige jaren, hadden de kostbare ridderspelen, de inlandsche oorlogen en de verre kruisvaerten de meeste Edelheeren verarmd. Hier door werden zy genoodzaekt hun recht op de steden of heerlykheden aen de inwooners voor groote sommen te verkoopen en hun vryheden of privilegiën te geven. De steden verarmden zich oogenblikelyk, maer weldra droeg hunne gekochte verlossing de schoonste vruchten. Het lagere volk dat voortyds met lyf en goed den Edelen toehoorde, begreep nu dat het zweet zyns aenschyns niet meer voor onrechtveerdige meesters stroomde: het koos zich Burgemeesters en Raedsheeren en vormde eene regering waer de Heeren des Lands zich niets het minste mede te bemoeien hadden. De ambachten werkten gezamentlyk voor de algemeene welvaart en stelden Dekens aen die het bewind over hunne zaken hadden.”⁵⁵

Wat de verteller in het laatmiddeleeuwse Brugge ziet ontkiemen is, om het maar even abstract te formuleren, de proto-moderniteit: prille vormen van democratisering, een geloof in volkssoevereiniteit en het ontluiken van een kapitalistische handels- en ondernemersgeest. En dat is niet alles. In het licht van Conscience's reputatie als oervader van de Vlaamse xenofobie is zeker het vervolg van de bovenstaande passage het citeren waard. Hierin schetst de verteller hoe het economische succes van de Vlaamse steden een proces op gang brengt dat we vandaag allicht 'globalisering' zouden noemen: “[d]oor de gunstigste gastvryheid aengelokt, kwamen de vreemdelingen uit alle gewesten naer Vlaenderen en de koophandel kreeg een leven, eene werkzaamheid die onder het dwingend bestuer der Leenheren onmogelyk was geweest. De nyverheid bloeide, het volk werd ryk, en, trotsch over zyne zoo lang miskende weerde.”⁵⁶ Niet alleen worden migratie en de culturele heterogeniteit die er het gevolg van is hier als vanzelfsprekende tekenen van economisch welslagen voorgesteld, de zich emanciperende Vlaming wordt ook een uitzonderlijke mate van 'gastvryheid' toegeschreven. Observaties als deze kunnen de intussen gebruikelijke voorstellingen van Conscience's roman als één langgerekte, crypto-racistische en eng-nationalistische boodschap flink bijstellen.⁵⁷

Natuurlijk moet men de 'moderne' tendensen of de aanvaarding van (vroeg)moderne fenomenen in *De leeuw van Vlaenderen* niet gaan overdrijven. Zo

55. H. Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen* [...], p. 79.

56. H. Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen* [...], p. 80.

57. E.g. S. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur* [...], pp. 188-192; G. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie* [...], p. 55; J. Gera, Landschap en lichaam als dragers van ideologieën bij Conscience's *De leeuw van Vlaenderen* en bij Bosboom-Toussaint's *Het huis Lauernesse*. Een vergelijkende analyse, in: *Praagse perspectieven. Handelingen van het Regionaal Colloquium Neerlandicum van Midden-Europa aan de Karelsuniversiteit te Praag*, nr. 5, 2008, pp. 289-299.

blijven Deconinck en Breydel te allen tijde trouw aan het in hun ogen nog altijd legitieme gezag van de Graaf van Vlaanderen.⁵⁸ Nergens wordt in *De leeuw van Vlaanderen* dan ook aangestuurd op een radicale omwenteling die aan de feodaliteit een ogenblikkelijk einde zou maken. Dat soort revolutionaire denkbeelden was Conscience, zoals anderen al hebben beweerd en zoals eveneens in het vervolg van dit stuk zal blijken, allerm minst genegen – in het voorwoord van *De leeuw van Vlaanderen* geeft hij trouwens al te kennen dat met het oog op economische welvaart niets hem dierbaarder was dan “*staetkundige rust*”.⁵⁹ Verandering moet zich altijd langs lijnen van geleidelijkheid voltrekken, wat in het universum van Conscience betekende dat de bezittende klasse (zij het de adel, de clerus of de aristocratie, dan wel, in zijn in de negentiende eeuw gesitueerde romans, de bourgeoisie) de lagere klassen begeleidt naar een in cultureel en materieel opzicht ‘rijker’ leven.⁶⁰ De auteur is doorgaans weinig concreet over hoe dat rijkere leven moet worden bereikt – meestal komt er een voor de huidige lezer al te hoge dosis paternalisme bij kijken –, maar maatschappelijke hervormingen sluit hij niet uit, zolang ze maar zonder grote schokken kunnen worden gerealiseerd. Hoe dan ook, anders dan wat de laatste decennia voornamelijk is beweerd, wil Conscience’s ‘kutboek’ de Vlamingen allerm minst zomaar wat heimwee naar de riddertijd aanpraten. De roman wil ze er integendeel (onder meer) van bewust maken dat Vlaanderen zich in de late Middeleeuwen uit een feodaal korset aan het wurmen was en zo mee aan de wieg van de (politieke en economische) moderniteit had gestaan.⁶¹

Zo bekeken kunnen we in Conscience misschien wel een goed voorbeeld herkennen van de “*moral and social innovators*” die John Hutchinson representatief acht voor de ontwikkeling van (diverse) cultuurnationalisme(n) in de negentiende eeuw.⁶² Met zijn stelling, voor het eerst naar voren gebracht in *The Dynamics of Cultural Nationalism* (1987), heeft Hutchinson aangestuurd op een radicale revisie van de geschiedenis en betekenis van cultuurnationalisme. In plaats van de ‘regressieve kracht’ die onder meer Hans Kohn, Elie Kedourie, Ernest Gellner en Eric Hobsbawm er in hun geschriften van hebben gemaakt, kent hij deze ideologie een positieve rol toe in moderniseringsprocessen: “[Cultural nationalism] *puts forward not a primitivist but an evolutionary vision of the community, and it emerges in conjunction*

58. Vgl. G. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie [...]*, p. 90.

59. H. Conscience, *De Leeuw van Vlaanderen [...]*, p. 18.

60. Vgl. L. Stynen, Naar een bereikbaar Utopia. Sociaal reformisme bij burgerlijke auteurs (1865-1870), in: *Restant*, jg. 5, 1982, nr. 3, pp. 273-278 (274).

61. Dit toekomstgerichte perspectief blijft in de grondige studie van Nörtemann uiteindelijk flink onderbelicht. Net als de eerder genoemde Sieglinde Tömmel (noot 6) vat hij Conscience’s ambitie samen als het “*wieder zurückführen*” van Vlaanderen naar de late Middeleeuwen. Zie G. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie [...]*, p. 118.

62. J. Hutchinson, Re-Interpreting Cultural Nationalism, in: *Australian Journal of Politics and History*, jg. 45, 1999, nr. 3, pp. 392-407 (393).

with a trans-national secular culture that perceives the growth of world civilization in polycentric terms. Cultural nationalists act as moral innovators, establishing ideological movements at times of social crisis in order to transform the belief-systems of communities, and provide models of socio-political development that guide their modernizing strategies."⁶³ In een later artikel zou hij dit soort cultuurnationalisten typeren als *"reformers in conservative dress"*.⁶⁴

Terwijl Hutchinsons werk in het internationale nationalismeonderzoek breed besproken is en een klassieke status heeft verworven, is zijn werk, voor zover we hebben kunnen nagaan, volstrekt afwezig gebleven in het onderzoek naar de Vlaamse beweging. Zoals gezegd bleef de literaire, culturele en politieke historiografie in Vlaanderen de voorbije decennia sterk de nadruk leggen op het 'antimoderne', zelfs 'reactionaire' karakter van deze Beweging. In die context wordt naast Gellner ook Hobsbawm gretig opgevoerd als autoriteit. Zo heeft Wils, in navolging van laatstgenoemde,⁶⁵ het nationalisme van *"kleine volkeren"* herhaaldelijk geïnterpreteerd als *"de uitdrukking van een conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis"*.⁶⁶ Eerder bleek al dat deze interpretatie van de (negentiende-eeuwse) Vlaamse beweging correspondeert met de dominante kijk op het leven en werk van Conscience in het bijzonder.

Hutchinsons benadering is volgens ons een al te lang genegeerde uitnodiging om Conscience anders te gaan lezen. Net als de door Hutchinson bestudeerde cultuurnationalisten poogt ook de auteur van *De leeuw van Vlaenderen* in vele van zijn werken een 'inheemse' basis te verbeelden ten behoeve van een proces van collectieve vooruitgang. Zo steunt zijn epische verhaal over Breydel en Deconinck niet op een eendimensionaal verlangen naar een Gouden Tijd van primitieve gelukzaligheid, maar cultiveert het een beeld van de natie als *"a dynamic high culture, harmonising all dimensions of human experience (religious, scientific, artistic, military), in active contact with the other great centres, and making a permanent contribution to human civilisation"*.⁶⁷ Aan de basis van Conscience's beroemdste roman lijkt de door Hutchinsons onderkende cultuurnationalistische ambitie te liggen om tradities niet zomaar te conserveren, maar te revitaliseren en te hervormen, alsook te onderzoeken hoe ze met de moderniteit kunnen worden verzoend.⁶⁸

63. J. Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism [...]*, p. 30.

64. J. Hutchinson, *Re-Interpreting Cultural Nationalism [...]*, p. 404.

65. E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality*, Cambridge, 1990, p. 119.

66. L. Wils, *Van Clovis tot Happart [...]*, p. 158; L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994, p. 445; L. Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt [...]*, 25; L. Wils, Conscience en de Vlaamse natievorming, in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 123, 2013, afl. 2-3, pp. 107-120 (111).

67. J. Hutchinson, *Re-Interpreting Cultural Nationalism [...]*, p. 402.

68. Vgl. J. Hutchinson, *Re-Interpreting Cultural Nationalism [...]*, p. 402.

In wat volgt lezen we een andere tekst van Conscience nog gedetailleerder om de heersende consensus rond de auteur grondiger te doorprikken en Hutchinsons hypothese uitgebreider uit te testen op de vader van de Vlaamse letteren. Om maximaal effect te sorteren kiezen we voor de roman die als zijn meest reactionaire en antimoderne bekend staat: *De Boerenkrijg* (1853). Met deze gevalstudie kan meteen ook worden gedemonstreerd hoe drastisch het dominante beeld van Conscience de lectuur van diens werk kan vertekenen.

HET SUCCES VAN EEN HISTORISCH TAFEREEL UIT DE ACHTTIENDE EEUW

De Boerenkrijg (1798) verscheen op 26 januari 1853 in twee geïllustreerde delen bij de Antwerpse uitgever J.P. van Dieren. Conscience's zestiende roman, die zich in de ondertitel aan de lezer presenteerde als een *historisch tafereel uit de XIII eeuw*, zou een van de succesvolste van de productieve auteur blijken. Nog tijdens zijn leven zag hij het boek ten minste zes keer herdrukt worden. Van 1883 tot 1941 verschenen nog eens tien drukken en van 1948 tot 1969 opnieuw minstens zes.⁶⁹ Luttele maanden na de publicatie van *De Boerenkrijg* waren bovendien al maar liefst drie verschillende Franse vertalingen van de roman gemaakt.⁷⁰ Een vierde volgde in 1855 en die zou tot 1887 minstens acht herdrukken beleven. In 1853 verschenen eveneens vier verschillende Duitse vertalingen, waarvan er een tot 1909 zeven keer herdrukt werd. Diverse Engelse vertalingen raakten in omloop vanaf 1855 in Groot-Brittannië zowel als in de Verenigde Staten. August Keersmaekers signaleert verder nog vertalingen in het Deens (1853), Italiaans (1879) en Tsjechisch (1881),⁷¹ en de kans bestaat dat zelfs daarmee het plaatje nog niet compleet is.

Origineel was Conscience's keuze om het verzet van de *brigands* tegen de Franse 'bezetter' anno 1798 te fictionaliseren niet. Niet alleen kleine garnalen als Pieter Jozef van Delen (1819-1890) en Etienne Splichal (1810-1866) hadden uit deze historische episode al inspiratie geput, ook de liberaal-vrijzinnige Pieter Frans van Kerckhoven, auteur van *Ziel en lichaam* (1848) en zoals gezegd de gedoodverfde "tegenpool" van Conscience,⁷² was met het thema creatief aan de slag gegaan in de

69. Na de Tweede Wereldoorlog werd de tekst in de meeste gevallen wel grondig bewerkt en in één geval drastisch verkort, zie A. Keersmaekers, Hendrik Conscience's roman *De Boerenkrijg* (1853). Een onderzoek naar genesis en weerklank, dl. 4, in: *Mededelingen van het Centrum voor de studie van de Boerenkrijg*, nr. 75, 1970, p. 49.

70. Wat Philippe Raxhon beweert – dat *De Boerenkrijg* al twee jaar na zijn verschijning in 1853 in het Frans werd vertaald – is dus onnauwkeurig. Zie P. Raxhon, *Hendrik Conscience en de Franse Revolutie*, in: K. Deprez & L. Vos (red.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000*, Antwerpen, 1999, pp. 81-88 (82).

71. A. Keersmaekers, Hendrik Conscience's roman *De Boerenkrijg* (1853). Een onderzoek naar genesis en weerklank, dl. 5, in: *Mededelingen van het Centrum voor de studie van de Boerenkrijg*, nr. 76, 1970, pp. 56-61.

72. E. Willekens, *Hendrik Conscience, 1812-1883*, Brussel, 1961, p. 5.

1
De Boerenkrijg

~~Levens~~
Voorkansel
(1793)

2de v. Caeg
n. de bladz.

België is een geboorteland der
~~Levens~~ vrijheid; - hoe ~~ze~~ diep de klak ook
zy, die er in onze eigene geschiedenis
progen te wezen, wy vinden, tacht ~~in~~
zelf in de eerste tijden, ~~de~~ ^{de} ~~bevoore~~
^(België)
Och (thans in bezit van beide vrij-
heden, ~~de~~ ^{verlaten} van het volkrecht
teken, ~~de~~ ^{gehoort} ~~van~~ ~~de~~ ~~land~~
~~bevoore~~ ~~de~~ ~~land~~
dat deel maakte van onze vaders, ~~zelden~~
~~an~~ ~~weeten~~
zelf ~~zelden~~ ~~van~~ ~~dat~~
van vrees om de be-tijde ~~de~~
hans te konst op de tegenwoordige
grond onze vaderlands.

By de hollen gang der beschaving
~~in~~ ~~de~~ ~~volkeren~~ van Duitschen stem,
verdragen de Gemeneften ten plattens
landen ^{ook} ~~(allengskens~~ land grondwet
tijden onafhankelijkheid. Op het
einde van het middeleeuwsk tijt
vrij - ten men in vele grotere landen,
was men in Frankrijk bronch om
te get ...

Eerste bladzijde van het handschrift van De Boerenkrijg. [Letterenhuis, archief Hendrik Conscience, C34/H(23)]

uit 1851 daterende novelle *Valentyn*.⁷³ Al deze teksten steken echter bleekjes af bij de literaire prestatie van *Conscience*. Hij smeedde uit het 'historisch tafereel' een naar de toenmalige normen zonder meer wervend epos dat de Boerenkrijg in één klap in de Belgische en Vlaamse collectieve herinnering verankerde.⁷⁴ Zonder veel te overdrijven kan worden gesteld dat de roman voor de plattelandsrevolte van 1798 heeft gedaan wat *De Leeuw van Vlaenderen* deed voor de in 1302 uitgevochten Guldensporenslag. *Conscience's* voorstelling van de feiten zou lange tijd dominant blijven. Het is in wezen *zijn* Boerenkrijg waarop in de negentiende en twintigste eeuw andere Vlaamse schrijvers zouden voortborduren, een domein dat we in deze bijdrage verder onontgonnen zullen laten.⁷⁵

Vandaag valt van de impact van *Conscience's* historische roman weinig meer te merken. Na 1969 verscheen nog slechts één uitgave: in 1985 werd *De Boerenkrijg* heruitgebracht in 'Vlaanderens glorie', een door Albert Van Hageland samengestelde reeks van het Vlaams Boekenfonds. Niet minder getaand is de faam van de gebeurtenissen zelf. De herinnering aan de gewapende actie van de Vlaamse plattelandsbevolking, die de Kempen, het Hageland en Klein-Brabant voor even omtoverde in brandhaarden van rebellie, verflauwde na de Tweede Wereldoorlog. Alleen in sommige heemkundige kringen bleef een tendentieuze versie van de historische feiten wat langer bestaan. Het beste voorbeeld daarvan leverde de genoemde Albert Van Hageland in de 'Verantwoording' van de laatste heruitgave van *De Boerenkrijg*. Zo schrijft hij dat er "een waar schrikbewind over ons land" neerdaalde van zodra de Fransen het huidige België staatkundig aan de Republiek hadden toegevoegd (in oktober 1795). "[H]atelijke maatregelen tegen de godsdienst en de geestelijken", "de verfoeilijke wet die de conscriptie invoerde" en "[d]e strenge toepassing" van nog "andere vernederende wettende en tergende maatregelen" vormden volgens Van Hageland de aanleiding voor het gewapende verzet.⁷⁶

De academische geschiedwetenschap slikt deze in feite nog altijd op *Conscience* terende herinnering aan de Boerenkrijg niet meer. Zij verklaart de kortstondige *Belgische* fascinatie voor de Boerenkrijg als het gevolg van de volksopstand in Parijs in 1848 en de stichting van de Tweede Republiek. Die riep in

73. Vgl. A. Keersmaekers, *Het Boerenkrijgverhaal voor Conscience (1853)*, in: W. van Nespen (red.), *Miscellanea prof. Em. Dr. K.C. Peeters*, Antwerpen, 1975, 367-379; L. François, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feit en fictie*, Leuven, 1998, pp. 124-125.

74. L. François, *De Boerenkrijg [...]*, p. 128.

75. Zie hiervoor L. François, *De Boerenkrijg [...]*. *Conscience's* Boerenkrijg zou ook schilders inspireren, onder wie Constantin Meunier en Jules van Im Schoot. Zie B. Stroobants, *Literatuur en beeldende kunst tijdens de 19de eeuw: een vruchtbare kruisbestuiving*, in: E. Vanhoutte, (red.), *De ene leeuw is de andere niet. Zeven maal 'De Leeuw van Vlaenderen' herlezen*, Antwerpen, 2002, pp. 143-173 (158-161).

76. A. Van Hageland, *Verantwoording*, in: H. *Conscience*, *De Boerenkrijg gevolgd door De lotelingen onder Napoleon*, Aartselaar, 1985, Vlaams Boekenfonds, pp. 13-16 (13).

het prille koninkrijk van Leopold van Saksen-Coburg het schrikbeeld op van een brutale, op gebiedsuitbreiding azende zuiderbuur die het Belgische feit nooit helemaal had aanvaard.⁷⁷ De sfeer verbeterde er niet op na de troonsbestijging van de machtshongerige nieuwe keizer Napoleon III in 1852. Om de angst voor een Franse invasie te bezweren brak in België een golf van patriottische bezieling uit, die nog in de hand werd gewerkt door de gruwelverhalen over de Franse Revolutie en haar naweeën die in onze contreien al gauw de ronde deden.⁷⁸ De hele atmosfeer verklaart meteen de bijzondere belangstelling in Franstalig België voor de nieuwe, groots opgezette, over jakobijnse booswichten handelende roman die Hendrik Conscience eind januari 1853 in het licht gaf. Al op 2 maart 1853 begon *De Boerenkrijg* onder de titel *La Vendée Campinoise* als feuilleton te verschijnen in *L'Emancipation*. Dit Brusselse dagblad, dat in die dagen het respectabele aantal van rond de 2500 abonnees telde, was de spreekbuis van de unionistische regering van Pierre de Decker en stelde zich eerder progressief dan klerikaal op. (Net voor Conscience's *Boerenkrijg* had *L'Emancipation* zijn lezers overigens *La Case de l'oncle Tom* van Harriet Beecher Stowe in afleveringen aangeboden).

La Vendée Campinoise is naderhand niet in boekvorm gegoten. Waarom valt niet met zekerheid te zeggen, maar het is aannemelijk dat de markt al aardig verzadigd werd geacht na de snelle verschijning van twee andere Franse vertalingen: *Scènes de la vie flamande: La Guerre des Paysans* (1798), vertaald door August-Jean Stecher en in 1853 gepubliceerd door de Luikse uitgever J.G. Lardinois, en *La Guerre des Paysans: Episode campinois* (1793-1798), vertaald door Auguste-Joseph Alvin en in 1854 in Doornik verschenen bij J. Casterman.⁷⁹ Een blijk van officieel Belgisch enthousiasme voor *De Boerenkrijg* was natuurlijk ook de geste van koning Leopold. Die schonk Conscience vijf maanden na de verschijning van *De Boerenkrijg* als "blyk Zyner hooge goedjonstigheid" een "ring in brillanten".⁸⁰

Toen de Franse dreiging wegebde en na de spectaculaire overwinning van de Pruisen op Frankrijk in 1871 zelfs helemaal verdween, verloor de Belgisch-Franstalige goegemeente haar belangstelling voor de Boerenkrijg. Anti-Franse sentimenten en patriottisme hoefden niet langer samen te gaan. Tekenend is dat Charles De Coster begin jaren 1870 zijn plannen opborg om na zijn eerste Uilenspiegelroman uit 1867 een tweede reeks avonturen rond de belhamel uit te werken, gesitueerd rond het

77. Vgl. V. Dujardin e.a., *Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1*, Tielt, 2005, p. 253.

78. A. Keersmaekers, Hendrik Conscience's roman *De Boerenkrijg* (1853). Een onderzoek naar genesis en weerklank, dl. 1, in: *Mededelingen van het Centrum voor de studie van de Boerenkrijg*, nr. 64, 1968, p. 29.

79. In 1855 verscheen de roman ten derde male als deel van de *Oeuvres complètes* bij Lévy in Parijs in een nieuwe vertaling van Léon Wocquier, die tot 1887 ten minste acht keer werd herdrukt.

80. A. Keersmaekers, Hendrik Conscience's roman *De Boerenkrijg* [...], dl. 1, p. 31.

einde van de achttiende eeuw.⁸¹ De *Vlaamse* belangstelling voor de Boerenkrijg bleef na 1871 echter intact. Marnix Beyen verklaarde dit als volgt: “[d]e flaminganten die in Frankrijk de verachte secularisering en modernisering verpersoonlijkt zagen, hielden wél vast aan hun anti-Franse houding en de Boerenkrijg bleef nog een eeuw lang een belangrijk icoon in de Vlaamsgezinde retoriek.”⁸² Hoe het verzet van de *brigands* concreet als ingrediënt werd benut in het proces van Vlaamse natievorming is gedocumenteerd in de onder redactie van Luc François verschenen en hierboven al even vermelde studie *De Boerenkrijg: Twee eeuwen feiten en fictie* (1998).⁸³ Dit nieuwe staaltje van ‘deconstructivistische geschiedschrijving’ leidde trouwens andermaal tot lichte euforie in de pers. Zo vond Pascal Cornet het in *De Morgen* een uitstekende zaak dat “de nationalistische koehandel in symbolen” nog maar eens werd “ontmaskerd”.⁸⁴ Inderdaad is de conclusie van het door François gecoördineerde onderzoek revisionistisch: het heet dat de Boerenkrijg slechts “in geringe mate een godsdienstig geïnspireerde opstand en helemaal geen ‘nationaal’ (Belgisch of Vlaams) georiënteerd verzet” was, en bijgevolg “niet als een vroege uiting van een Belgische of Vlaamse staats- en natievorming [kan] worden geïnterpreteerd”.⁸⁵ Dat Conscience in *De Boerenkrijg* zoals in al zijn historische romans fictionaliseert, mythologiseert en fabuleert, lijdt geen twijfel. Evenmin dat de auteur nationalistische bedoelingen had. Wat we wel aan de orde willen stellen is, zoals gezegd, de vraag of Conscience nationale boodschap wel zo ‘antimodern’ was als vaak wordt beweerd.

Daarbij moet worden opgemerkt dat het begrip ‘moderniteit’ in de diverse vertogen waaruit in het bovenstaande werd geciteerd, altijd ondergedefinieerd blijft. Het verzet ertegen betekent doorgaans zoveel als een afkeer voor een aantal met de moderniteit geassocieerde maatschappelijke veranderingen zoals verstedelijking, democratisering, secularisering, industrialisering, detraditionalisering enzovoort, maar de precieze invulling varieert van auteur tot auteur, van tekst tot tekst, en kan voor zover het verwijst naar een reeks waarneembare processen en fenomenen niet eenvoudig onder één noemer worden gebracht. Het zou contraproductief zijn om zelf maar even de parameters van (de) moderniteit vast te leggen en daarna het ‘moderne’ gehalte van Conscience te gaan ‘meten’. Zo'n oefening zou namelijk de logica reproduceren van de hegemoniale opvatting die dit artikel net wil ondermijnen. Zonder al te zeer weg te glijden in uitvoerige theoretische uiteenzettingen

81. M. Beyen, *Held voor alle werk [...]*, p. 42.

82. M. Beyen, *Held voor alle werk [...]*, p. 42.

83. De in het boek verzamelde inzichten worden nog eens bondig samengevat in P. François, *Turnhout: het standbeeld van Pieter Corbeels. De Boerenkrijg, of David tegen Goliath*, in: J. Tollebeek e.a. (red.), *Belgie: een parcours van herinnering I: plaatsen van geschiedenis en expansie*, Amsterdam, 2008, pp. 151-163.

84. P. Cornet, Opruiming in de poppenkast. De mot in de Vlaamse mythen: Tijn Uilenspiegel en de Boerenkrijg gedeconstrueerd, in: *De Morgen*, 11 februari 1999.

85. L. François, *De Boerenkrijg [...]*, p. 191.

kan worden gesteld dat aan de basis van dit artikel een pragmatisch begrip ligt van de moderniteit: hoe ongelijk deze term ook wordt gebruikt en gedefinieerd, hij installeert altijd een onoverbrugbaar, op temporaliteit berustend verschil.⁸⁶ Zij die de moderniteit niet kunnen of willen aanvaarden worden automatisch verdacht van 'achterlijkheid', in de overdrachtelijke, maar bij nader toezien net zo goed in de letterlijke betekenis van dat woord. Het performatieve effect van het begrip moderniteit valt dan ook niet te onderschatten. Het scheidt ongelijkheid door een regime van ongelijktijdigheid te installeren.⁸⁷ Vanuit deze optiek mag Conscience (als individueel auteur en als pars pro toto voor de vroege Vlaamse beweging) wellicht het slachtoffer heten van zo'n discursief regime. De inzet van dit artikel is echter niet om Conscience's werk alsnog de veilige haven van de 'moderniteit' binnen te leiden. We willen veeleer aantonen dat het moderniteitsdiscours dat de Consciencebeeldvorming aanstuurt, allerlei blinde vlekken produceert. We komen op deze kwestie terug in het besluit.

“SON ROMAN LE PLUS RÉTROGRADE”

Onder historici en literatuurwetenschappers geldt *De Boerenkrijg* sinds tijden als het geschrift waarin Conscience zich het felst tegen de moderniteit zou hebben gekeerd. In 1882 omschreef de progressieve liberaal, schrijver en literatuurhistoricus Charles Potvin het werk in zijn meerdelige, zowel de Nederlandstalige als de Franstalige letterkunde behandelende *Histoire des lettres en Belgique* (1882) als “son roman le plus rétrograde”.⁸⁸ Dat was niet eens onaardig bedoeld van de man die Conscience in 1883 zou opvolgen aan het hoofd van het Wiertzmuseum. Potvin, die in Bergen was geboren en tijdens zijn leven hoofdzakelijk in Brussel werkte, was de Vlaamse zaak genegen. Hij bewonderde Conscience en zag goede redenen om mild te oordelen over diens literaire merites, in ieder geval milder dan vele van diens in het Frans schrijvende generatiegenoten, Georges Eekhoud niet te na gesproken.⁸⁹

De welwillendheid onder Conscience's critici verdween niet van de ene op de andere dag. Eugène De Bock toonde zich in 1920 bijvoorbeeld nog altijd behoorlijk gematigd. Hij merkt op dat enkele critici *De Boerenkrijg* “ten onrechte”

86. Vgl. B. Latour, *We have never been modern*, Cambridge (MA), 1993, p. 10; R. Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford, 2002, p. 80.

87. Zie in het bijzonder J. Fabian, *Time and the Other. How Anthropology makes its object*, New York, 1983.

88. C. Potvin, *Histoire des lettres en Belgique*, Bruxelles, 1882, p. 280.

89. Vgl. C. Potvin, *Histoire des lettres en Belgique* [...], p. 279: “Le public flamand étant populaire, donc moins exigeant et moins accessible à l'art, on ne peut montrer la même sévérité pour M. Henri Conscience, et je devrais tout d'abord reconnaître que les défauts qu'on peut reprocher aux premiers deviennent chez lui tellement en situation qu'ils lui ont servi autant et plus peut-être que ses qualités.”

presenteren als louter “*het verloochenen van de principes van 1789*”.⁹⁰ In 1943 slaat Frans Smits evenwel al een andere toon aan. Hij noemde de roman samen met *Hlodwig en Clotildis* uit 1854 “*une glorification du catholicisme*”, in de optiek van deze Antwerpse vrijmetselaar en Elsschot-biograaf natuurlijk allesbehalve een aanbeveling.⁹¹

De kritiek dat Consciences roman ten dienste stond van de katholieke kerk wordt na de Tweede Wereldoorlog almaar explicieter aangevuld met het verwijt van een socialistisch tekort. De auteur wordt er dan ongeveer letterlijk van beticht dat hij geen rekening hield met de inzichten van het *Communistisch Manifest* (1848), dat Karl Marx en Friedrich Engels vijf jaar voor de publicatie van *De Boerenkrijg* in Brussel hadden geschreven. Het is nogal evident dat Conscience de geschiedenis van de Boerenkrijg niet in termen van klassenstrijd wenste te interpreteren. Er valt weinig af te dingen op wat Bert Brouwers in zijn proefschrift beweerde, namelijk dat “*de ideologie van het proletariaat*” en “*de klassestrijd*” Conscience “*volkomen vreemd*” was.⁹² Maar deze evidentie kan geen vrijgeleide zijn om, zoals Brouwers doet, *De Boerenkrijg* te reduceren tot een louter negatieve voorstelling van 1789 en een simplistisch verhaal ‘over de strijd tussen de goeden en de slechten’.

De laatste decennia wordt *De Boerenkrijg* vooral opgevoerd ten bewijze van de antimoderne en antiverlichte wereldbeschouwing die aan het hele oeuvre van Conscience ten grondslag zou liggen.⁹³ De roman blijkt wonderwel te passen in het door de Vlaamse uitgever Harold Polis geschetste plaatje van de negentiende-eeuwse volksschrijver, die een “*roemrijk verleden*” opriep en de “*sentimentele deugdzaamheid*” van de Kempen bezong om “*de uitwassen van de vooruitgang te beteugelen*” en op te roepen tot “*extreme tuttigheid*”.⁹⁴

De kwalijke reputatie van *De Boerenkrijg* lijkt intussen een aandachtige lezing ervan te dwarsbomen. Daarvan getuigt onder meer het laatste artikel waarin de tekst met enige uitvoerigheid wordt besproken, Philippe Raxhons bijdrage aan *Nationalisme in België*.⁹⁵ Neem om te beginnen de ‘feiten’ aan de hand waarvan Raxhon de hoofdpersonages uit de roman neerzet:

90. E. de Bock, *Hendrik Conscience en de opkomst van de Vlaamsche romantiek*, Antwerpen, 1920, p. 250.

91. F. Smits, *Henri Conscience et le romantisme Flamand*, Bruxelles, 1943, p. 63.

92. Cf. supra.

93. Ook Conscience-biograaf Karel Wauters gaat in een korte typering van de roman niet voorbij aan het erin geëtaleerde “*conservatisme op politiek en sociaal gebied*”. Zie K. Wauters, *Het Vlaamse fictionele proza van Conscience tot Loveling*, in: A. Deprez, W. Gobbers & K. Wauters (red.), *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*, Gent, 1999, pp. 147-310 (162).

94. H. Polis, Oproep tot tuttigheid. Het woord bij de daad, in: *De Standaard*, 20 november 2009.

95. P. Raxhon, Hendrik Conscience en de Franse revolutie [...], pp. 81-88.

“[z]o is er Bruno, de leider van de lotelingen van Waldeghem: hij is dapper en vrij hartelijk, trots op zijn thuis en zijn vaderland; voor Conscience is hij de belichaming van de Vlaamse boer. De figuur van Geneveva, heldin en breekbare vrouw, is een symbool voor België – een land dat in een ongelijke strijd is verwickeld (...) Simon-Brutus (ook Meulemans genaamd) steunt de revolutionairen. Brutus heeft zijn eigen vader vermoord en is een verrader, een Waals collaborateur zonder vaderlandse gevoelens, een Belg die zich door de Fransen het hoofd op hol heeft laten brengen en verblind is door de nieuwe politieke theorieën (...).”⁹⁶

De passage wekt haast de indruk dat Raxhon zich bij voorbaat bij de alom gepostuleerde onleesbaarheid van Conscience heeft neergelegd, want hier worden zelfs de meest elementaire romaningrediënten flagrant verkeerd weergegeven. De hoofdpersonages van *De Boerenkrijg* verdienen allereerst een grondigere en meer accurate introductie.

BRUNO, PORTRET VAN EEN BOERENKRIJGER

Bruno Halinx mag de leider en bezieler van de opstandige *brigands* heten, hem zoals Raxhon de belichaming van de Vlaamse boer noemen is misleidend. Halinx is weliswaar geboren in het Kempense dorpje Waldeghem – een “*schynnaem*” voor Lichtaart –, maar allerminst in een landbouwersgezin.⁹⁷ Hij is de zoon van de plaatselijke notaris en heeft bijgevolg eersterangs onderwijs kunnen genieten in de Latijnse school van de Antwerpse orde van augustijnen.⁹⁸ Anders dan de gemiddelde boerenzoon krijgt hij daarenboven de kans om zijn artistieke aanleg te ontwikkelen. Bruno beschikt namelijk over een “*wonderbare schoone tenorstemme*” waarmee hij de Waldeghemse parochie in het nog in 1793 gesitueerde ‘voorhangsel’ van de roman in verrukking weet te brengen.⁹⁹ Hoewel dit artistiek talent positief wordt voorgesteld, niet in de laatste plaats vanwege de volksverheffende impact – de verteller stelt met voldoening vast dat Bruno’s “*tooverende stemme*” zelfs “*eenvoudige lieden*” een “*gevoel van eigenwaarde en van levensbreedte*”¹⁰⁰ schenkt –, is het ook een symptoom van Bruno’s aanvankelijk te grote fijngevoeligheid. Die wordt niet toevallig doorlopend met meisjesachtigheid in verband gebracht.¹⁰¹

96. P. Raxhon, Hendrik Conscience en de Franse revolutie [...], p. 83.

97. H. Conscience, *De Boerenkrijg*, Brussel, 1912, Volledige werken dl. 11, p. 8. Deze editie van de roman, waarnaar in het vervolg zal worden verwezen, is ook te vinden op de website van de DBNL: http://www.dbnl.org/tekst/cons001voll11_01/, laatst geraadpleegd op 16 februari 2015. De al met al geringe verschillen tussen deze druk en de oorspronkelijke tekst zijn van geen belang voor onze analyse.

98. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 11.

99. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 16.

100. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 18.

101. Nog voordat Bruno begint te zingen, heeft de verteller zijn “*uitdrukking*” al vergeleken met de

Eveneens in het 'voorhangsel' blijkt tot twee keer toe dat de notariszoon te weinig dapper en viriel is. Zo slaagt hij er niet in zichzelf en zijn geliefde, de schoolmeestersdochter Genoveva (Veva), afdoende te verdedigen. Eerst moet hij door zijn eigen vader en de vader van Veva in bescherming worden genomen tegen de verbale en fysieke bedreigingen van Simon.¹⁰² Wat later incasseert Jan, de oude knecht van zijn vader, een flinke klap van Simon die eigenlijk voor Bruno was bestemd.¹⁰³ Zo bekeken laat de proloog van *De Boerenkrijg* zich lezen als de ouverture van een *bildungsroman*: Bruno zal moeten leren om zijn te vrouwelijke natuur in evenwicht te brengen met een mannelijke identiteit. Dit betekent dat hij meer durf en fysieke paraatheid zal moeten kweken, maar ook dat hij zijn schroomvalligheid en besluiteloosheid zal moeten inwisselen voor meer (eveneens met mannelijkheid geassocieerde) daadkracht.

Na het 'voorhangsel' maakt de roman een sprong in de tijd, naar oktober 1798. De Franse republiek lijkt België definitief te hebben geannexeerd en aarzelt niet om haar nieuwe, jonge mannelijke onderdanen op te eisen voor het leger via een systeem van conscriptie. Eveneens blijkt dat het regime priesters vervolgt, arresteert en deporteert als ze weigeren om hun geloof af te zweren.¹⁰⁴ Het stemt Bruno moedeloos. "[I]n slavernij ligt ons arm vaderland, gebroken liggen de altaren van onzen God... Geen uitzicht... Geene menschelijke hulp kan baten", vat hij de toestand samen.¹⁰⁵ Meteen begrijpt de lezer dat het de held nog altijd aan weerbaarheid ontbreekt. Wie niet aan dit euvel lijdt is Bruno's dorpsgenoot Karel, de zoon van een Waldeghemse herbergier wiens etablissement allicht niet toevallig 'De Leeuw' heet.¹⁰⁶ Deze uit viriliteit en fysieke kracht opgetrokken kerel wordt door de verteller al bij zijn eerste optreden voorgesteld als "*moediger*" dan "*de anderen*", inclusief dus, op dat ogenblik, Bruno. Karel weigert bij de pakken te blijven zitten en wil zich tegen de Fransen verzetten. Als Bruno dit afraadt en er voor pleit om te "*wachten en [te] bidden*", insinueert Karel dat hij "*blood*" (laf) is uit "*schrik*" om Genoveva te verliezen.¹⁰⁷

De omstandigheden zullen het Kempense 'mietje' evenwel dwingen om zich te vermennen. Om het leven van zijn vader te redden doodt Bruno een Franse soldaat. De knecht des huizes vat naar aanleiding van deze moord de inzet van

ingetogenheid van "*een meisje*" (p. 13). Weinige ogenblikken later zal deze vergelijking door zijn tegenstander Simon worden uitgebuit om "*het meisken*" Bruno in het openbaar voor schut te zetten: "*Gij moest hem rokken aandoen en eene kap opzetten, uwen Bruno!*" (p. 19) In: H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...].

- 102. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 34.
- 103. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 36.
- 104. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 39.
- 105. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 45.
- 106. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 45.
- 107. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 46.

Bruno's *bildingsproject* nog eens krachtig samen: “Bruno, het oogenblik is gekomen: toon, dat gij een man zijt.”¹⁰⁸ Vervolgens gaat het razendsnel. Van zodra hij zijn laatste twijfels heeft uitgezweet, legt Bruno de nodige daadkracht aan de dag. Enkele bladzijden verder kan de verteller al concluderen dat de notariszoon “uit de wanhoop” niet alleen “het volle besef van zijnen toestand [had] geput”, maar ook dat hij “man geworden [was]”.¹⁰⁹ Voortaan zal hij als toonbeeld van een onverzettelijke *brigand* zijn trots op thuis en vaderland omzetten in dapper leiderschap. Van dan af zal Karel eveneens geen onvertogen woord meer zeggen over Bruno. Even trouw als Jan Breydel zal hij aan de zijde van zijn vriend vechten, vol “bewondering” voor diens onverschrokkenheid.¹¹⁰

Tegen het einde van de roman is van Bruno's ‘bloodheid’ dan ook niets meer te bespeuren. Als de Brusselse generaal Constantinus De Roumiroir, die de boerenkrijgers onder zijn gezag heeft geschaard, in Diest treuzelt met zijn orders, spoort Bruno hem aan om een riskant tegenoffensief te wagen. Hij schreeuwt zijn bevelhebber toe:

“[D]e voorzichtigheid kan in zekere omstandigheden meer kwaad doen dan de lafheid. (...) Hadden wij van het begin der belegering de naderende kolonnen één voor één aangevallen en verslagen, nooit ware het den Franschman mogelijk geworden ons zoo nauw in te sluiten. Nu is het kwaad geschied; maar wie weet, of wij door eene stoute poging de kans niet doen keeren? Terwijl onze mannen wanhopig staan te wachten, zal het geluk niet tot ons komen. Wel met reden zegt het spreekwoord: help u zelven, zoo helpt u God!”¹¹¹

BRUTUS ALS ANTIHELD

Is Philippe Raxhons voorstelling van Bruno weinig nauwkeurig, dan gaat zijn introductie van Simon Meulemans als een “*Waaals collaborateur*” die “*zijn eigen vader [heeft] vermoord*” helemaal de mist in.¹¹² Om te beginnen is de antiheld van *De Boerenkrijg* geen Waal. Net als Bruno is hij geboren en getogen in Waldeghem. Vadermoordenaar is hij evenmin. Simons vader, de plaatselijke brouwer, is zelfs de hele roman springlevend. Pas in de bondige epiloog deelt de verteller terloops mee dat hij vele jaren na de Boerenkrijg zou overlijden. Een natuurlijke dood, mag de lezer rustig aannemen. Zijn zoon kan er in ieder geval niets mee te maken hebben gehad, want die is gesneuveld bij de laatste in de roman verhaalde scher-

108. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 93.

109. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 100.

110. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 243.

111. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 275.

112. P. Raxhon, Hendrik Conscience en de Franse revolutie [...], p. 3.

mutselingen in een gehucht tussen Diest en Hasselt.¹¹³

Wat wel klopt, is dat Simon wordt verblind door de idealen van de Franse Revolutie en zich als een fanatieke godsdienstbestrijder ontpopt. Een verrader is hij vast en zeker ook: hij onderdrukt immers zijn eigen dorpsgenoten en laat als bevelhebber van een regiment Franse *sansculotten* Bruno's vader terechtstellen.¹¹⁴ Geen wonder dat de vader van Simon zijn zoon karakteriseert als “*de dwingeland zijner broederen*”.¹¹⁵

Simon maakt het nog bonter door een nieuwe naam aan te nemen, in Conscience's literaire universum nooit een onschuldige geste. Al in het (oorspronkelijke) voorwoord van *De leeuw van Vlaenderen* (1838) had de schrijver laten verstaan dat wie de naam van zijn vader verloochent en voorwendt dat zijn “*stam geene wortelen in de wieg der volken had*”, slechts de grootst mogelijke “*verontwaardiging*” verdient.¹¹⁶ In *Siska van Roosemael* (1841), zijn eerste werk na *De Leeuw van Vlaenderen*, laat Conscience zien hoe ellendig het kan aflopen met wie zijn eigen naam misprijst. Het titelpersonage van die roman verfranst uit koketterie en schaamte voor haar Vlaamse wortels haar naam tot Eudoxie.¹¹⁷ Ze zal haar vader uiteindelijk zoveel verdriet berokkenen dat hij eraan bezwijkt. Haar berouw komt te laat.

In *De Boerenkrijg* is het Simon Meulemans die het nodig acht om een nieuwe naam aan te nemen. Of preciezer: hij voegt een extra naam aan zijn voornaam toe. Die extra naam luidt Brutus en dat is veelzeggend. Om te beginnen onderstreept deze keuze zijn nieuwe ‘Republikeinse geloof’. Simon associeert zich namelijk met Lucius Junius Brutus, de stichter van de Romeinse Republiek in 509 voor Christus. Deze Brutus liet zijn eigen zonen ter dood brengen omdat ze tegen de nieuwe staatsvorm hadden gecomplooteerd. Ten tijde van de Franse Revolutie gold de Romeinse staatsman als een held die de republiek had verdedigd ten koste van zijn eigen familie. Hij groeide uit tot een waar icoon toen de jakobijns gezinde schilder Jacques-Louis David in 1789 de consequenties van zijn standvastigheid afbeeldde in *Les licteurs rapportent à Brutus les corps de ses fils* (1789). Daarnaast wilde Conscience met Simons naamsuitbreiding ongetwijfeld wat ondermijnende ironie zijn verhaal binnensmokkelen. Zo is de betekenis van Brutus natuurlijk nog altijd ‘domoor’. Bovendien roept de naam herinneringen op aan de Brutus die betrokken was bij de moord op Julius Caesar en sinds Shakespeares beroemde toneelstuk een kwalijke faam genoot als vadermoordenaar en oerverrader.

113. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 306.

114. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 109.

115. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 127.

116. H. Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen* [...], p. 17.

117. H. Conscience, *Siska van Roosemael*, Brussel, 1912, Volledige werken dl. 32, p. 27.

Toch is Simon net zo min als Bruno een eendimensionale figuur, en al zeker niet *“de ergste duivel”* die Bert Brouwers van hem maakt. De motivering voor zijn wangedrag is evenmin te wijten aan *“een slechte opvoeding”*, zoals diezelfde Brouwers beweert.¹¹⁸ Alles wijst er integendeel op dat Simon door zijn vader altijd met de grootst mogelijke liefde werd omringd. Over de ware oorzaak van de ontsporing van dit personage is Conscience naar goede gewoonte weinig omfloerst: *“de zoon des brouwers [was] door den vroegtijdigen dood zijner moeder op den hol (...) geraakt.”*¹¹⁹ Alluderend op een later werk van Conscience kan Simon het tragische slachtoffer van een gebrek aan moederliefde worden genoemd. Dat maakt zijn misdaden meteen een stuk begrijpelijker en ook geloofwaardiger – dit gegeven zal de lezer helpen om de vergiffenis die hem op het einde van de roman door Bruno wordt geschonken, te aanvaarden.

Na het overlijden van zijn moeder vluchtte Simon halsoverkop naar Brussel. Zijn verblijf daar valt samen met de eerste Franse bezetting (november 1792 tot maart 1793). In zijn inleiding noteert Conscience over deze periode: *“[d]e zendelingen der Parijsche Clubs, waar Danton, Marat en Robespierre als goden der vernieling troonden, verspreidden zich als eene wolk roofzieke vogels over België.”*¹²⁰ Zoals het in Consciences romans wel vaker loopt met dorpelingen die in aanraking komen met de stad, vergaat het ook Simon: hij raakt op het slechte pad. De zoon van de Waldeghemse brouwer was uit Brussel *“met slechte gedachten teruggekeerd”*, wat zijn dorpsgenoten deed vermoeden dat hij in de hoofdstad *“met geen goed gezelschap had verkeerd”*.¹²¹

Al gauw blijkt welke *“slechte gedachten”* van Simons geest bezit hebben genomen. De jongeman is van zijn geloof gevallen en heeft een misprijzen gekweekt voor het godsvruchtige leven op het Kempense platteland. Van Jantje van Lier, de reizende volkszanger die in de proloog van de roman optreedt op de Waldeghemse kermis, vernemen we in welk gezelschap Simon deze nieuwe gedachten heeft opgedaan, namelijk *“in den Club der Sankulotten te Brussel”*, waar de jongeman met *“roode muts op den kop”* is gezien.¹²²

Conscience laat Simons ontarding ook in het vervolg van de roman niet ongemotiveerd. Als Simon-Brutus in 1798 als *“gemachtigde van het Centraal Bestuur”* Waldeghem bezet met een Franse divisie soldaten,¹²³ spreekt hij zijn gewezen dorpsgenoten als volgt toe:

- 118. B. Brouwers, *Literatuur en revolutie [...]*, p. 129.
- 119. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 19.
- 120. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 8.
- 121. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 19.
- 122. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 31.
- 123. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 57.

"Habitants de la commune de Waldeghem!... Maar ik bedrieg me; slaven kunnen de edele taal der vrije volkeren niet verstaan! Welaan dan.... Inwoners der gemeente Waldeghem! Gij ziet in mijnen persoon een uwer oude bekenden; ik ben degene die hier onder den naam van Simon Meulemans de keten der slavernij en der domheid met u heeft gedragen, maar die nu, gelaafd aan de borst der groote wereldmoeder, aan de borst der Fransche Republiek, waardig ben gevonden om met duizenden anderen als apostel der ontslaving de vrijheid der volkeren te gaan verkondigen tot aan de uiterste uithoeken der aarde!"¹²⁴

Simon speelt in zijn toespraak met de allegorische figuur Marianne, die sinds de Franse Revolutie het ideaal van de vrijheid representeert en, met haar rode Frygische muts, Frankrijks nationale mascotte bij uitstek is gebleven. De 'borst der Fransche Republiek', die wellicht het meest emblematisch werd uitgebeeld door Eugène Delacroix in het schilderij *La liberté guidant le peuple* (1830), krijgt in de roman van Conscience een specifieke resonantie. Psychoanalytici zouden zich in ieder geval haasten om de oorsprong van Simons even plotse als fanatieke revolutionaire sympathieën te interpreteren als het gevolg van een sterk verlangen naar een surrogaat voor de overleden moeder. Voor Conscience is het natuurlijk andermaal hoofdzaak om bij de lezer enig mededogen te kweken voor de booswicht – zijn misdaden worden er een flink stuk begrijpelijker door.

Daar komt nog bij dat Simons 'ontworteling' wel radicaal oogt, maar op cruciale ogenblikken niet onherroepelijk blijkt te zijn (in dit verband is het relevant om er op te wijzen dat Simon zijn oorspronkelijke voornaam niet zozeer verwerpt als wel uitbreidt). Verhelderend zijn Simons momenten van twijfel. Voorafgaand aan een confrontatie met zijn vader maakt Simon zich bijvoorbeeld sterk dat een ware republikein volkomen onthecht en autonoom moet zijn en zich niet door familiesentiment van de wijs mag laten brengen: "[i]n der waarheid, een Republikein zou op aarde noch vader, noch moeder, noch vrienden mogen hebben; zelfs geen vorig leven! Dan ware hij van alle banden vrij en machtig als een reus, door de kracht van zijnen ongehinderden wil ..." ¹²⁵ De verteller informeert de lezer echter dat Simon deze gedachte "met eenige moedeloosheid" formuleert en "met spijt", "als iemand, die niet gansch overtuigd is van hetgeen hij zegt". Simon wil met andere woorden graag volharden in de boosheid, maar zijn "natuur" blijkt uiteindelijk sterker dan zijn "tegennatuurlijke" drang om volstrekt "bevrijd" te zijn. ¹²⁶

Simon blijft niet alleen ontvankelijk voor de lokroep van zijn ware, biologische vader. Als het ware tegen zijn wil in blijft hij ontzag koesteren voor het

124. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 55.

125. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 126.

126. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 126.

tweevoudige 'vaderlijke' gezag dat in deze roman eveneens als 'natuurlijk' wordt voorgesteld, namelijk dat van het authentieke vaderland België en dat van God. Nadat Simon zijn eerste wandaden in Waldeghem heeft verricht, vaart de dorps-pastoor Domenicus Torfs tegen de "verdwaalde zondaar" uit: "[i]k weet, dat, zoo uwe moeder nog leefde, zij het uur uwer geboorte vervloeken zou! Ik weet, dat zij den zoon zou vermaledijden, die als een zendeling der hel de autaren van zijnen God komt breken en zijne broederen komt vermoorden op den grond zelven, waar zijne wieg heeft gestaan! Ik weet, dat het onschuldig bloed der Christenen op u zal blijven rusten tot voor Godsrechterstoel!"¹²⁷ De verteller aarzelt niet om ons mee te delen dat Simon van deze "akelige voorzegging" diep "ontsteld" is, ook al verbergt hij zijn emoties achter "eenen zuren spotlach".¹²⁸ Al met al komt het dus niet als een verrassing dat Simon aan het einde van de roman tot een driedubbele inkeer komt en zich verzoent met zijn vader, zijn Belgische broeders en met God.

VEVA: ZOVEEL MEER DAN EEN LOVE INTEREST

Wat tot slot te denken van Raxhons karakterisering van Geneveva als "breekbare vrouw"?¹²⁹ Ongetwijfeld heeft Conscience in zijn verhalen vaak fragiele, kwezelige dames opgevoerd, maar in dat rijtje hoort deze dochter van de Waldeghemse koster-schoolmeester niet thuis. Integendeel: Veva is een rots in de branding, een monument van trouw, vaderlandsliefde en volharding. Zelfs de Franse soldaten beseffen dat ze met een onverzettelijke jongedame te maken hebben en vergelijken haar niet voor niets met "het standbeeld der Republiek".¹³⁰ Een van hen merkt zelfs op: "[w]at zou zij ontzaglijk schoon zijn met de roode muts op het hoofd."¹³¹ Haar naam geeft trouwens nog een extra draai aan deze observaties: die verwijst niet alleen naar de middeleeuwse legende rond de dappere en kuise Geneveva van Brabant, die in de negentiende eeuw populairder werd dan ooit onder invloed van talloze bewerkingen en volksboekuitgaven.¹³² Sainte Geneviève is ook de patroonheilige van de stad Parijs. Het is alsof Conscience met Veva de 'ontaarde' sansculotten wil voorhouden hoe een ware heldin eruitziet.

Niet minder betekenisvol is de vereenzelviging van Veva met Charlotte Corday, de jonge vrouw die op 13 juli 1793 de jakobijn Jean-Paul Marat in zijn bad vermoordde, naar ze tijdens haar proces verklaarde om een verdere ontsparing van de revolutie te voorkomen. Het motief van Corday wordt al in de proloog van

127. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 110.

128. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 110.

129. P. Raxhon, Hendrik Conscience en de Franse revolutie [...], p. 83.

130. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 117.

131. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 117.

132. N. Bemong, Geneveva van Brabant in de Nederlandse letteren, en de unieke rol van de volksboeken in de negentiende eeuw, in: *Zacht Lawijd*, jg. 8, 2009, nr. 1, pp. 41-69.

De Boerenkrijg opgenomen door de eerder genoemde Jantje van Lier. De troubadour bezingt de moed en de offervaardigheid van de jonge Franse "maagd" die "bereid [was] haar jeugdig leven / Voor God en Vaderland te geven".¹³³ Het optreden maakt "eenen diepen indruk op het gemoed van Geneveva".¹³⁴ Met Bruno bespreekt ze vervolgens het morele dilemma waar Corday heeft voor gestaan: is een dergelijke moord legitiem als ze verder bloedvergieten kan voorkomen? Veva komt er gauw uit: "Charlot Corday is eene heldinne, en, heeft zij gezondigd, God zal haar vergeven, Bruno. Zij stierf immers voor geloof en vaderland (...)." ¹³⁵

In een latere confrontatie met Simon-Brutus zal Geneveva een beroep doen op de nagedachtenis van Corday om haar gedrag te verklaren. Als ze tot herhalens toe Simons liefdesaanzoeken kordaat van de hand wijst, acht haar teleurgestelde minnaar dit dwaas en ongehoord: beseft ze niet dat ze zo haar eigen leven in gevaar brengt?¹³⁶ Hierop reageert Veva: "was zij dan zinneloos, de Fransche heldinne, die de wereld van het bloedigst monster verlost? Was zij zinneloos, Charlotte Corday?"¹³⁷ Haar uitval jaagt Simon de stuipen op het lijf: "[o]nder het uitspreken dezer woorden had Geneveva het hoofd opgericht; op haar gelaat was eene zoo diepe uitdrukking van wil en besluit verschenen, hare bliken waren zoo geheimzinnig en zoo dreigend, alles in haar sprak van zulke innige begeestering, dat Simon-Brutus als overheerscht of verschrikt achteruitsprong."¹³⁸ Hierop trekt Simon vliegenschvlug "eene pistool uit zijnen sluier en spande den haan er van".¹³⁹

Veva vertolkt een van de sterkste vrouwenrollen die Conscience ooit heeft neergezet. Ze is mooi en moedig. Daarnaast is ze natuurlijk gevoelig en romantisch, om niet te zeggen sentimenteel, en zuiver als een maagd, maar ze is net zo goed slim, listig en rad van tong. Het meest opvallende is dat ze gezegend blijkt met een scherp ontwikkeld vermogen om complexe morele en politieke problemen te doorgronden. De onderwijzersdochter praat dan ook de hele roman aardig mee en biedt de in de stad opgeleide Bruno het nodige intellectuele weerwerk. Klap op de vuurpijl vormt de korte epiloog waarin de tot dan toe extradiëgetische verteller de roman binnenwandelt en verslag doet van een ontmoeting met Geneveva jaren na de verhaalde feiten. Ze is intussen "eene oude vrouw van vijf en zeventig jaar, doch nog goed ter been en helder van geest".¹⁴⁰ Het is de oude Geneveva die van Conscience het laatste woord krijgt:

133. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 29.

134. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 32.

135. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 32.

136. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 123.

137. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 123.

138. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 123.

139. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 123.

140. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 306.

“Men heeft sedert dien tijd van de Brigands gesproken als van eenen hoop lafhartige dweepers. Hadden zij gezegepraald en het vaderland zijne vrijheid behouden, men zou hunnen heldenmoed als eenen nationalen roem doen gelden en er op zwetsen. Nu zeggen 's Lands geschiedenissen geen woord van de arme Brigands, die hun bloed bij stroomen voor de gemeene onafhankelijkheid durfden vergieten, toen de steden laffelijk het hoofd bogen voor de vreemde dwingelandij. Nu durft niemand der nog levende patriotten bekennen, dat hij deelnam aan den heldhaftigen oorlog. Het is dus alleenlijk het gelukken eener zaak, die haar goed en rechtvaardig in de oogen der menschen maakt? De bezwijkende deugd moet zich schamen voor het zegepralend kwaad? - God daarboven weet het beter. Hij zal iedereen oordeelen, niet volgens den uitslag zijner daden, maar volgens het inzicht, dat hem bij het plegen zijner daden heeft beziel!”¹⁴¹

DE NUANCES VAN EEN IDYLLEFABRIKANT

Gelet op de onjuistheden in Philippe Raxhons samenvatting van *De Boerenkrijg*, is het geen verrassing dat zijn eigenlijke interpretatie van de roman ook maar weinig deugt. Volgens de historicus heeft Conscience willen zeggen *“dat de ware Belg een Vlaming was en dat een Waal pas een ware Belg kon worden als dat hij de Vlaamse cultuur geassimileerd had, in het bijzonder de taal”*.¹⁴² Voor deze conclusie reikt *De Boerenkrijg* echter geen enkel element aan. Er treden in de roman namelijk geen Walen op, tenzij de Brusselse generaal De Roumiroir voor een Waal zou moeten doorgaan. Maar zelfs dan zou Raxhons analyse geen steek houden. De veldheer maakt een niet overdreven heldhaftige en krijgsvaardige indruk, maar vecht wel trouw aan de zijde van de boerenkrijgers tegen de Fransen en riskeert per slot van rekening zijn leven voor het vaderland – in de veldslag bij Diest raakt hij trouwens ernstig verminkt: *“[e]en kogel had hem de onderlip en een gedeelte der kin weggenomen”*.¹⁴³

In feite is het juist opmerkelijk dat Conscience de biculturaliteit van België in *De Boerenkrijg* nagenoeg verzwijgt. De kwestie van een 'Waalse' identiteit wordt niet aan de orde gesteld en de in de roman geëtaleerde Fransvijandigheid is helemaal toegespitst op de imperialistische republiek. De taal van de jakobijnen wordt geregeld bespot, ook door de verteller.¹⁴⁴ Toch wordt het feit dat de geletterde inwoners van Waldeghem zoals de notaris, de pastoor en Genoveva de Franse

141. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, pp. 306-307.

142. P. Raxhon, Hendrik Conscience en de Franse revolutie [...], p. 83.

143. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 280.

144. Als een in het Frans opgestelde brief van Simon-Brutus aan zijn (Fransonkundige) vader integraal in de roman wordt weergegeven, zonder vertaling, noteert de verteller in een voetnoot: *“[e]ene vertaling van deze brief zal sommigen lezers misschien wenschelijk schijnen; doch het is onmogelijk het gezwets van dien tijd in onze moedertaal over te zetten, zonder daarbij al het eigendommelijke er van op te offeren. Daarom, wij laten hem liever onvertaald.”* Zie H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 50.

soldaten steevast aanspreken in “*goed Fransch*” nergens geproblematiseerd.¹⁴⁵ Hun tweetaligheid is hen juist tot voordeel en onderscheidt hen bovendien van de Franse “*vreemdelingen*”, die “*natuurlijk (...) geen enkel wroord [sic] Nederduitsch*” verstonden.¹⁴⁶ Conscience suggereert echter nergens dat iedereen in België zich de Vlaamse taal of cultuur moet eigen maken. Hij eist alleen respect voor de eigenheid van de plattelandsgebieden in het noorden van dat land, in dit geval de Kempen. Die eigenheid wordt op geen enkel moment anders voorgesteld dan als integraal deel uitmakend van België. De “*Kempische boeren*” zijn “*verdruchte Belgen*”,¹⁴⁷ de *brigands* behoren tot de “*strijdende Belgen*”.¹⁴⁸ Als zij optrekken onder een inderhaast uit beddenlaken geknutselde vlag met naast “*een groot kruis in bloodroode [sic] verf*” het opschrift “*Voor God en Vaderland*”,¹⁴⁹ dan bedoelen ze met dit vaderland ondubbelzinnig België.¹⁵⁰ Niet toevallig noemt Genoveva Simon-Brutus trouwens “*een ontaarden Belg, die koud blijft bij het lijden zijner broeders*”.¹⁵¹ Een Vlaming is deze landverrader beslist niet, zoals de verteller nog eens uitdrukkelijk noteert op pagina 259: “*hij was Belg, Brabander en Kempenaar*”. De sympathie uit Franstalig Belgische hoek voor Conscience's *Boerenkrijg* kwam met andere woorden niet uit het niets.¹⁵² In de hele roman valt slechts twee keer de naam Vlaanderen en twee keer verwijst die naar het oude graafschap.¹⁵³ Slechts in de (eenmalig voorkomende) constructie “*Vlaamsche moedertaal*” krijgt Vlaams vanuit Belgisch perspectief een min of meer subculturele betekenis.¹⁵⁴

In tegenstelling tot Philippe Raxhon baseert Piet Couttenier zijn beknopte analyse van *De Boerenkrijg* in *Alles is taal geworden* (2009) op een nauwkeurige en weloverwogen lectuur. Zo wijst hij er terecht op dat “[o]ok de Fransen (...) hun menselijk gelaat tonen en [vatbaar] zijn voor inkeer en berouw”, wat de “*uitsproken anti-Franse tendens*” uiteindelijk relativeert.¹⁵⁵ Zijn bespreking van de roman besluit hij als volgt: “[h]et denkbeeld is uiteindelijk dat België zich pas zal kunnen handhaven als het terugrijpt naar de culturele waarden en het katholicisme van het ancien regime, die nog het best zijn geconserveerd in de aard en de gebruiken van de Vlaming op het platteland.”¹⁵⁶ Dit is beslist correcter dan Raxhon en al een heel pak genuanceerder

145. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 116. Zie ook pp. 77, 109, 204.

146. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 64.

147. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 166.

148. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 192.

149. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 223.

150. Vgl. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 121.

151. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 207.

152. Cf. supra.

153. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 46 en 72.

154. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 161.

155. W. van den Berg & P. Couttenier, *Alles is taal geworden [...]*, p. 424.

156. W. van den Berg & P. Couttenier, *Alles is taal geworden [...]*, p. 424.

dan de eerder geciteerde Bert Brouwers. Toch lijkt ook Couttenier andermaal te suggereren dat Conscience België en de Vlaming met deze roman weer uit de greep van de moderniteit heeft willen houden. Alsof de auteur de feodaal-christelijke orde van voor 1789 zou verkiezen. Dat laatste lijkt ons niet het geval.

Natuurlijk heeft Couttenier overschot van gelijk als hij erop wijst dat Conscience in *De Boerenkrijg* het Kempense platteland verheerlijkt. Waldeghem is het schoolvoorbeeld van een idylle. Menselijke aanwezigheid is er in volstrekte symbiose met de natuur. Slechts van zijn geloof durft de dorpeling in het landschap een bescheiden teken aan te brengen:

“[Waldeghem] lag op eenige boogschoten van eenen grooteren aardeweg verwijderd; de plaats, waar zijn nederig kerkje stond, vertoonde zich uit de verte als een lustbosch van machtige linden, waarboven slechts het kruis van den toren uitstak, als om aan te wijzen, dat hier een aantal menschen onder de schaduw van Gods tempel woonden.”¹⁵⁷

Een *close up* van het dorpje onderstreept de harmonie tussen menselijke aanwezigheid en de natuur nog meer. Geen ingreep in het landschap of de natuur heeft er zich mee weten te verzoenen door er vrolijk tegenaan of rond te groeien: “[v]an dichter bij was het aanlachend en vrolijk; de daken zijner hutten waren met mos begroeid, de gevels met wijngaarden omslingerd of in stille schaduw half verdoken onder het breede lommer der noteboomen.”¹⁵⁸ Bovendien is het alsof deze hyperbescheiden nederzetting organisch tot stand is gekomen: de huizen en hutten “schenen” namelijk “als bij toeval gezaaid”, waardoor “het oog” nog gemakkelijk “over vruchtbare velden en malsche beemden dwalen kon”.¹⁵⁹ De natuur schermt de kleine gemeenschap voorts hermetisch af van de buitenwereld: Waldeghem blijkt “langs alle kanten omsloten” door “ondoordringbare bosschen” waardoor het de aanblik biedt van “een liefelijk dal tusschen hooge gebergten”.¹⁶⁰ Onmiskenbaar toont zich hier het *trademark* van de idyllefabrikant Conscience.

Ondanks de idyllische beslotenheid van Waldeghem bestaat er een culturele uitwisseling met de nabijgelegen stad Antwerpen, waar Bruno zijn opleiding volgt.¹⁶¹ Voor het overige is de roman echter niet vrij van enige argwaan tegenover de steden.¹⁶² Die zouden de *brigands* namelijk in de steek hebben gelaten. Dat ze “laffelijk het hoofd bogen voor de vreemde dwingelandij”, wordt zoals we intussen weten nog eens benadrukt door Genoveva.¹⁶³

157. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], pp. 9-10.

158. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 10.

159. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 10.

160. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 10.

161. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 11.

162. Cf. infra.

163. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 306.

Het valt ook niet te weerleggen dat Conscience een *"conservatieve religieus element"* aan zijn roman heeft toegevoegd.¹⁶⁴ Door hem echter als 'antirevolutionair' te brandmerken gaan belangrijke nuances verloren. Conscience blijkt namelijk niet zonder empathie voor de Franse Revolutie.¹⁶⁵ Zo kan hij wel degelijk begrip opbrengen voor het ongenoegen dat er aan de basis van lag en dat hij in de proloog omschrijft als *"de openbare zedeloosheid en de schaamteloze onrechtvaardigheid dergenen, die in Frankrijk als wettige oversten des volks het volk ten voorbeeld moesten zijn"*.¹⁶⁶ Het is de revolutie die hiervan het gevolg was, die Conscience niet legitiem vindt. De terreur waar jakobijnen als Robespierre, Danton en Marat hun toevlucht toe namen, is voor hem het bewijs dat 1789 een vergissing was. De leiders van het Franse volk hadden volgens de auteur hun volle verantwoordelijkheid moeten nemen. In plaats van *"met berekende vlijt het venijn des twijfels in den boezem des volks"* te gieten hadden ze de bestaande problemen moeten aanpakken.¹⁶⁷

Conscience verafschuwt de arrogantie waarmee de Franse republikeinen hun ideeën en politieke theorieën willen exporteren naar België door dit land achtereenvolgens te bezetten, te hervormen en te annexeren. Deze afschuw houdt verband met de goddeloosheid inherent aan deze revolutie en met de koloniale attitude waarmee ze wordt opgedrongen. Zo legt Simon zijn gewezen dorpsgenoten in een toespraak uit dat het zich als *"verstandeloos ongedierte (...) in het slijk der onwetendheid"* had gewenteld tot de Franse republiek de *"straal van het licht der rede"* in hun gemeenschap bracht.¹⁶⁸ Toch betekent dit niet dat Conscience het hele programma van de Franse Revolutie, of bij uitbreiding het project van de Verlichting, zomaar zou verwerpen. Eigenlijk komt het er in *De Boerenkrijg* op neer dat België van niemand lessen 'democratie' en 'emancipatie' te ontvangen heeft, en al zeker niet van Frankrijk. België was volgens Conscience namelijk altijd al moderner en geavanceerder geweest dan zijn zuiderbuur. Een revolutie was bijgevolg onnodig. Zo staat het ook te lezen in de allereerste alinea's van de roman:

"België is het geboorteland der vrijheid (...) Op het einde van het middeleeuwsch tijdvak, – toen men in vele grootere landen, toen men in Frankrijk bovenal nog te zeer aan slavernij gewend was, om aan de vrijheid te kunnen denken, – berustte in België de betrekking tusschen vorst en volk op vaste gronden, en elks plichten en rechten waren door geschrevene wetten geregeld. Dat de zucht tot vrije ontwikkeling en tot onafhankelijkheid een bestanddeel van ons voorvaderlijk bloed uitmaakt, dit getuigt

164. W. van den Berg & P. Couttenier, *Alles is taal geworden [...]*, p. 424.

165. Vgl. L. Stynen, Het oeuvre van Hendrik Conscience (1812-1883). Het bourgeois-ethos in het defensief, in: *Restant*, jg. 6, 1983, nr. 1, pp. 7-40 (28, 39).

166. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 6.

167. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 7.

168. H. Conscience, *De Boerenkrijg [...]*, p. 56.

ontegensprekelijk het lot zelf, dat België sedert zijnen oorsprong ten deel viel. Immers wat was het leven onzer natie sedert haar ontstaan tot op onze dagen? Was het niet een enkele strijd, eene onafgebrokene worsteling, een onophoudend bloedvergieten, eene reusachtige inspanning van krachten ter verdediging der vrijheid?"¹⁶⁹

Wie in deze passage niet blijft kleven aan de breed uitgesmeerde clichés uit de Belgisch-nationalistische romantiek, kan andermaal vaststellen dat Conscience niet naar het verleden grijpt om zijn lezers op een premoderne idylle te kunnen trakteren. Net als in *De leeuw van Vlaenderen* toont de auteur in *De Boerenkrijg* de ambitie om voor de Belgische, inclusief de Vlaamse, natie een *moderne* identiteit op te eisen. In zijn optiek is 'België' een voorloper in het proces van modernisering en als dusdanig voorbestemd om tot een zelfstandige democratische natie uit te groeien. België heeft bijgevolg nood aan een eigen ritme van ontvoogding, democratisering en verdere beschaving. De brute tempowisselingen van de revolutie zijn daarbij uit den boze. Conscience verkiest een gelijkmatig en gematigd tempo dat nog altijd deels door traditionele gezagsstructuren kan worden gedicteerd en dat het volk vooral niet tot opstand of protest mag verleiden. De eenzijdige invoering van nieuwe ideeën zonder oog te hebben voor culturele verschillen – 'dwingelandy!' – vindt hij verkeerd. Belgen mogen niet 'ontaarden': ze mogen hun identiteit (taal, zeden, geloof) niet laten aantasten, laat staan verruilen voor iets uitheems. Dit wil echter niet zeggen dat ze elke verandering per definitie moeten afwijzen.

In dit licht is het overlijden van Simon-Brutus op het einde van de roman cruciaal. In het aanschijn van de dood vraagt hij vertwijfeld aan Bruno: "[i]s de liefde tot de vrijheid.... eene misdaad voor God?"¹⁷⁰ Zijn intussen met hem verzoende dorpsgenoot antwoordt: "[o], neen, neen (...) zij is een plicht; de Zaligmaker zelf heeft het verkondigd." Hierop prevelt de stervende Simon: "[v]rijheid, ontslaving (...) geene misdaad.... Ach, ik heb gezondigd; de hoogmoed.... God zij mij genadig!"¹⁷¹ Het lijdt geen twijfel dat de hier geproclameerde 'vrijheid' en de 'ontslaving' afwijken van de idealen die de Franse revolutionairen met die begrippen benoemden. Maar het is wel significant dat een christelijke *brigand* zich deze revolutionaire leuzen op het einde van de roman toe-eigent en Simon voor God rekenschap zal moeten afleggen van zijn hoogmoed (en niet van zijn geloof in de idealen van de revolutie).

169. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], pp. 5-6.

170. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 300.

171. H. Conscience, *De Boerenkrijg* [...], p. 300.

In het laatste gevecht dat de boerenkrijgers leveren, raakt Simon-Brutus, die namens de Fransen een vrijbrief voor Bruno komt overhandigen, dodelijk gewond. Bruno ontfermt zich over de stervende en verzoent zich met zijn voormalige vijand. *“Zich op de eene knie verheffende, boog hij het hoofd over zijnen vijand, veegde hem zachtjes het bloed van het aangezicht en zuchtte op medelijdende toon: ‘Simon, arme Simon!’ Simon-Brutus opende de oogen; een twijfelachtige, doch zoete glimlach zweefde op zijn gelaat; hij murmelde met zichtbare blijdschap: ‘Bruno, vriend, ik ga sterven. Is het God, die u zendt? Vergiffenis, ach, vergiffenis!’ ‘Ik vergeef u alles, alles!’ sprak de jongeling.”* (H. Conscience, *De Boerenkrijg*, Brussel, 1912, volledige werken dl. 11, p. 299. Illustratie uit: H. Conscience, *De Boerenkryg* (1798). *Historisch tafereel uit de XVIIIe eeuw*, Antwerpen, 1857, dl. I).

EEN 'ANDERE' CONSCIENCE

Zelfs in zijn als meest 'retrograde' gedoodverfde roman toont Hendrik Conscience zich dus niet verschrikkelijk antimodern. Gelet op de verbroedering van Bruno en Simon op het einde van *De Boerenkrijg* lijkt verzoenen hier andermaal het code-woord.¹⁷² Conscience betoogt dat een al te drieste en overhaaste implementering van nieuwerwetse idealen tot onnodig bloedvergieten leidt en in België bovendien overbodig is. In België, zo tracht hij in zijn roman aannemelijk te maken, bestaat namelijk een traditie van volksoevereiniteit en democratie die veel ouder en daardoor stabiel en respectabeler is dan in het Frankrijk van de revolutie. Die traditie hoeft niet angstvallig te worden geconserveerd, en al zeker niet ten koste van eventuele maatschappelijke verbeteringen en emancipatiemogelijkheden, maar ze verdient wel een minimum aan respect.

De stad krijgt in *De Boerenkrijg*, zeker in de slotbeschouwing van de bejaarde Genoveva, een weinig glorieuze rol aangemeten. Brussel in het bijzonder wordt als oord van Simons verderf in schril contrast geplaatst met het lieflijke Waldeghem. Terzelfder tijd functioneert de stad ook als de plek waar de dorpselite kan gaan studeren en op die manier de vruchten van geletterdheid en gevormde kunstzinnigheid kan plukken. De Kempense *brigands* gedragen zich als christelijk verantwoorde en naar de smaak van vandaag haast onverdraaglijk deugdzaame geuzen, maar ook hier biedt Conscience een tegengewicht met de genuanceerde karaktertekeningen van Bruno en vooral Veva, die een in alle opzichten uitzonderlijk geëmancipeerd en geraffineerd vrouwelijk personage mag heten. Hoe dan ook trekt Conscience nergens expliciet ten strijde tegen de meer algemene moderniseringsprincipes die de Franse revolutionairen invoerden. In dat opzicht sluit *De Boerenkrijg* netjes aan bij de denkbeelden die Conscience in zijn niet-literaire geschriften huldigde. Zo had de auteur acht jaar voor *De Boerenkrijg* in zijn aan Leopold I opgedragen *Geschiedenis van België* al ruitelijk toegegeven dat de Franse bezetting aan het eind van de achttiende eeuw naast narigheden ook niet te miskennen voordelen had gebracht. Hij noemt onder meer het feit dat de Belgen "aen de hedendaegsche grondwettelyke vormen gewend" raakten en "dezelve, ten minste gedeeltelyk, in hunne toepassing op het maetschappelyk en staetkundig leven [leerden] kennen".¹⁷³

Kortom, Conscience's houding tegenover de moderniteit is zelfs in *De Boerenkrijg* minder eenzijdig, en vooral een stuk minder vijandig dan ons al zo lang wordt voorgehouden. Nergens pleit de auteur in deze roman voor een terugkeer naar het ancien régime: de scheiding van kerk en staat wordt niet ter discussie gesteld en hetzelfde geldt voor de principes van het burgerlijk-kapitalisme, de idealen van

172. K. Humbeek, IJlend heen en ijlend weer (geheimzinnig snel), in: *Restant*, jg. 14, 1991, nr. 2/3, pp. 141-538 (217).

173. H. Conscience, *Geschiedenis van België*, Antwerpen, 1845, pp. 517-518.

volksemanicipatie, enzovoort. *"The goal of cultural nationalists is not to retreat into an oasis of simplicity, but rather to modernise traditions so as to restore the nation to its former status in the vanguard of human progress"*, aldus Hutchinson.¹⁷⁴ Het lijkt er sterk op dat het gros van Consciences teksten, inclusief *De Boerenkrijg*, in het teken van juist deze ambitie heeft gestaan. Zo laten, om slechts enkele voorbeelden aan te halen, ook *Bavo en Lieveken* (1865), *De jonge dokter* (1860) en *De burgers van Darlingen* (1861) zich lezen als in literaire fictie gegoten onderzoekjes naar de mogelijkheden die moderniseringsprocessen realiseerbaar en nastrevenswaardig maken. De genoemde romans handelen over de emancipatie van het fabrieksproletariaat en vrouwen via de democratisering van onderwijs, de zegeningen van de moderne geneeskunde en de ondernemingszin van een jonge ingenieur. *De kerels van Vlaanderen* (1871) – tegenwoordig nog slechts bekend als bron van belegen Blauwvoetfolklore – kan, zoals Humbeek aantoot, zelfs worden gelezen als een allegorische prelude op Vermeylens kritiek van de Vlaamse beweging: Conscience waarschuwt in deze historische roman dat een deel van de Vlaamse natie de trein van de moderniteit dreigt te missen.¹⁷⁵

Dat in het bijzonder *De Boerenkrijg* ondanks alles als zo 'antimodern' wordt gepercipieerd, lijkt vooral verband te houden met Consciences vraag om waardering voor een culturele en religieuze identiteit in instabiele tijden. Uiteraard is de in deze roman onmiskenbaar Belgisch gefundeerde identiteit, zoals het nationalismeonderzoek ons heeft geleerd, een discursieve constructie, net als de Vlaamse identiteit die in weer andere van Consciences romans de inzet is. Maar een discursieve constructie is de moderniteit, die door zo vele critici tegen het werk van Conscience in stelling wordt gebracht, natuurlijk ook. De kwalijke performatieve effecten van die discursieve constructie zijn trouwens door uiteenlopende postmoderne, postkoloniale en antropologische denkers intussen duidelijk genoeg onder woorden gebracht.¹⁷⁶ In het licht van deze denktraditie(s) zou de vraag kunnen worden opgeworpen waarom de historische boerenkrijgers ons vandaag zo gemakkelijk 'achterlijke pummels' toeschijnen. Zo kan Marc Reynebeau het historische conflict in zijn publicaties wel erg vlotjes herleiden tot *"de verbijstering van een traditionele plattelandsbevolking die zich, geheel onvoorbereid, geconfronteerd zag met de snelle*

174. J. Hutchinson, *Re-Interpreting Cultural Nationalism* [...], p. 402.

175. K. Humbeek, *Kleine draagbare geschiedenis van de Vlaamse kerel (I): De kerels van Vlaanderen of de implosie van België als moderne tragedie*, in: K. Absillis, K. Humbeek & J. Weijermars (red.), *De grote onleesbare. Hendrik Conscience*, 2015 [te verschijnen].

176. O.a. J. Fabian, *Time and the Other* [...]; B. Latour, *We have never been modern* [...]; D. Chakrabarty, *Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference*, Princeton, 2000; R. Bauman & C. Briggs, *Voices of Modernity. Language ideologies and the politics of inequality*, Cambridge, 2003; G. Bhabra, *Rethinking Modernity. Postcolonialism and the Sociological Imagination*, London, 2007.

inplanting van een moderne, veeleisende staat".¹⁷⁷ Eigenlijk heeft Reynebeau hiermee de kern geparafraseerd van elk koloniaal project dat prat gaat op de beschaving van 'onderontwikkelde' of 'primitieve' volkeren. Dat dit al met al op instemmende wijze lijkt te gebeuren – alsof het volgens de historicus maar eens tijd werd dat ook voor die Kempense boeren het tijdperk van de moderniteit aanbrak –, is misschien wel het enige echt relevante verschil met de versie die Conscience in zijn roman presenteert. Zoals werd aangetoond stelt *De Boerenkrijg* de *brigands* uiteindelijk óók voor als strijders tegen een regime dat op bruuske wijze een vorm van moderniteit wil opleggen. Alleen mogen ze van Conscience slachtoffers heten en van Reynebeau kennelijk niet. De vraag is dan natuurlijk waarom de 'subalterne' boerenkrijgers in de ogen van contemporaine historici en literatuurvorsers niet de minste empathie genieten, terwijl diezelfde experts zulks met betrekking op de door *postcolonial studies* bestudeerde culturen en teksten juist vanzelfsprekend vinden.

Vragen als deze zijn geen uitnodiging om de Vlaamse beweging en zijn literaire vader Conscience moreel aantrekkelijker voor te stellen dan inmiddels gebruikelijk is. Ook hoeven ze niet te leiden tot de heruitvinding van de man die zijn volk leerde lezen als een postkoloniaal icoon. Het kan evenmin de bedoeling zijn om de Vlaams-nationalistische (en Belgisch-nationalistische) mythe van het door vreemde onderdrukkers uitgebuide Vlaanderen (/België) alsnog wetenschappelijk te gaan legitimeren en zo sluiks een nieuw hoofdstuk toe te voegen aan de geschiedenis van het kolonialisme. Zoveel voorbehoud neemt echter niet weg dat een roman als *De Boerenkrijg* zich intussen wel laat lezen als een postkoloniale roman, een die op een allesbehalve ongeraffineerde wijze de gewelddadige en totalitaire neigingen blootlegt van een regime dat zich met de nodige koloniale arrogantie en universele pretenties op absolute moderniteit laat voorstaan.

Het is frappant dat uitgerekend 'nieuwe' Vlamingen als Chokri en Zouzou Ben Chikha en Rachida Lamrabet bewezen hebben dat een subalterne kijk op Conscience niet zo gek is als het de weldenkende 'autochtone' Vlaming vandaag voorkomt. Zo lazen de theatermakers Ben Chikha *De leeuw van Vlaanderen* ongeneerd als "een verhaal over onderdrukkers en onderdrukten" en gebruikten ze de roman en het idioom van Conscience om zowel het onbehagen van hun naar Blankenberge geëmigreerde Tunesische vader te plaatsen als hun eigen verzet tegen die vader.¹⁷⁸ Jo Tollebeek noemde hun optreden nadien "even meervoudig als de boodschap van de Antwerpse schrijver dat in 1838 nog was geweest".¹⁷⁹

177. M. Reynebeau, *De droom van Vlaanderen, of: Het toeval van de geschiedenis*, Antwerpen, 2002, p. 137. Vgl. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw [...]*, p. 79.

178. W. Hillaert, *De leeuw van Vlaanderen*, in: *De Morgen*, 18 september 2003.

179. J. Tollebeek, *Consciences niemandsland. De Leeuw van Vlaanderen, de natie en de geschiedenis*, in: P. Delsaerdt & M. de Schepper (red.), *Letters in de boeken [...]*, pp. 329-338 (338).

Lamrabet, een uit Marokkaanse ouders geboren schrijfster en juriste, ging in Consciences herdenkingsjaar uitdrukkelijk op zoek naar wat ze gemeen had met de man die de Vlaming had leren lezen.¹⁸⁰ Ze kwam uit bij hun beider geloof in de stimulerende rol die literatuur speelt bij het zoeken naar een identiteit en een plaats in de wereld, en ze wees op parallellen tussen Vlaamse jongeren met een migratieachtergrond vandaag en Vlamingen in de tijd van Conscience. Zo laten uitgerekend nieuwe Vlamingen vandaag zien dat de erfenis van Conscience nog altijd op een intelligente manier kan worden herlezen. Het is de hoogste tijd om hen hierin te volgen.

Kevin Absillis (°1980) is docent moderne Nederlandse letterkunde en algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit Antwerpen en gastdocent literatuurbeschouwing aan het Koninklijk Conservatorium (Artesis Hogeschool). In 2009 verscheen de handelseditie van zijn proefschrift: *Vechten tegen de bierkaai. Over het uitgevershuis van Angèle Manteau (1932-1970)*, dat in 2013 met de driejaarlijkse Pil-van Gastelprijs voor geschiedenis werd bekroond. Met Katrien Jacobs redigeerde hij *Van Hugo Claus tot hoelahoep. Vlaanderen in beweging, 1950-1960* (2007), met Jürgen Jaspers en Sarah van Hoof *De manke usurpator. Over Verkavelingsvlaams* (2012) en met Sarah Beeks, Kris Lembrechts en Georges Wildemeersch *De plicht van de dichter. Hugo Claus en de politiek* (2013). In 2012 schreef hij voor *De Morgen* een vierdelig kerstessay.

Marlou de Bont (°1990) studeerde Nederlands en Theater-, Film en Literatuurwetenschap aan de Universiteit Antwerpen (2010-2014) en specialiseerde zich in moderne Vlaamse letterkunde. In haar masterthesis onderzocht ze de invloed van Henry David Thoreau op de Vlaamse literatuur aan het begin van de twintigste eeuw. Op dit moment bereidt ze een onderzoek voor over de relatie tussen idylle en moderniteit in het werk van Hendrik Conscience.

180. R. Lamrabet, Literature helps when you are trying to form an identity, in: *The Guardian*, 22 maart 2013. Zie: <<http://www.theguardian.com/books/2013/mar/22/rachida-lamrabet-literature-identity>>, laatst geraadpleegd op 21 april 2013.

KEVIN ABSILLIS M.M.V. MARLOU DE BONT

Who's afraid of Conscience? Naar een andere kijk op het oeuvre waarmee een volk leerde lezen

Ooit gevierd als 'de man die zijn volk leerde lezen', lijkt Hendrik Conscience vandaag in de publieke opinie voornamelijk nog bekend te staan als 'de man die zijn volk voor de moderniteit op de vlucht joeg'. Voor nogal wat cultuurcritici en historici is zijn oeuvre immers een toonbeeld van het 'antimoderne' cultuurnationalisme dat in de negentiende eeuw de voedingsbodem zou zijn geweest van de Vlaamse beweging. Dit artikel verdedigt de stelling dat het moderniteitsdiscours dat de huidige beeldvorming rond Conscience voedt een genuanceerde lezing van diens werk in de weg staat. Een korte analyse van *De leeuw van Vlaenderen* (1838) en een meer uitvoerige van *De Boerenkrijg* (1853), vaak gezien als Conscience's meest retrograde roman, toont aan dat zijn houding tegenover de moderniteit minder eenzijdig en vijandig is dan over het algemeen wordt gedacht. Het artikel suggereert bovendien dat zijn cultuurnationalisme niet mag worden verward met een hardnekkig pleidooi voor het in stand houden van oude tradities, maar veeleer kan worden begrepen als een poging om deze tradities te hervormen en te verzoenen met de moderniteit.

KEVIN ABSILLIS M.M.V. MARLOU DE BONT

Who's afraid of Conscience? Towards a different view of the oeuvre with which a people learned to read

Once celebrated as 'the man who taught his people to read', Hendrik Conscience nowadays appears to be mainly known in public opinion as 'the man who caused his people to flee modernity'. A considerable number of cultural critics and historians consider his oeuvre in fact to be a model of the 'antimodernist' cultural nationalism, which was held to be a breeding ground of the Flemish movement during the nineteenth century. This article defends the position that the discourse about modernity that determines the present conceptualisation about Conscience obstructs a nuanced reading of his work. A brief analysis of *De leeuw van Vlaenderen* (The lion of Flanders) (1838) and a more extensive analysis of *De Boerenkrijg* (The Peasants' War) (1853), which is often viewed as Conscience's most retrograde novel, demonstrates that his attitude towards modernity is less one-sided and hostile than is generally assumed. The article also suggests that his cultural nationalism is not to be confused with a tenacious plea for maintaining old traditions, and that it should rather be understood as an attempt to reform these traditions and to reconcile them with modernity.